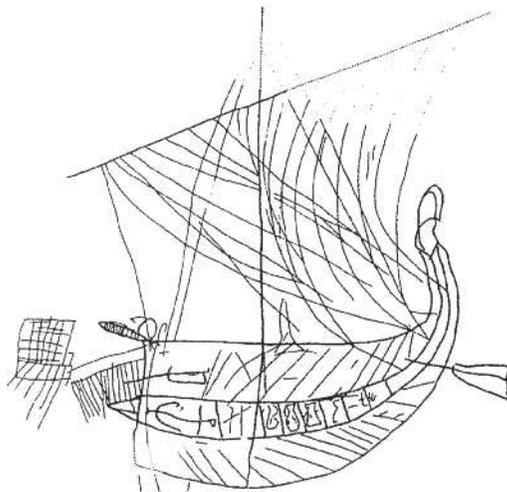

Το ναυάγιο των Αντικυθήρων

το πλοίο, οι θησαυροί, ο μηχανισμός

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, καθώς και η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς την προηγούμενη έγγραφη άδεια των συγγραφέων και των εκδοτών, σύμφωνα με το νόμο 2121/1993 και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

© 2012 Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
ISBN 978-960-386-030-3

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΠΟΝ

Μακρυγιάννη 23-27, 107 42 Αθήνα, τηλ. 210 9235098
e-mail: info@kaponeditions.gr www.kaponeditions.gr

Το ναυάγιο των Αντικυθήρων

το πλοίο, οι θησαυροί, ο μηχανισμός

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Νικόλαος Καλτσάς – Έλενα Βλαχογιάννη – Πολυξένη Μπούγια

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
Απρίλιος 2012 – Απρίλιος 2013

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Επιστημονική Επιτροπή

Νικόλαος Καλτσάς

Διευθυντής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Έλενα Βλαχογιάννη

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Πολυξένη Μπούγια

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Ευθύμιος Νικολαΐδης

Διευθυντής Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Mike Edmunds

Ομάδα Μελέτης Μηχανισμού των Αντικυθήρων

Γιάννης Μπιτσάκης

Ομάδα Μελέτης Μηχανισμού των Αντικυθήρων

Θεοδόσιος Τάσιος

Εταιρεία Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας

Έκθεση

ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Νικόλαος Καλτσάς

Διευθυντής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ – ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Μπέσσυ Δρούγκα

Αρχιτέκτων, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Νικόλαος Καλτσάς

Διευθυντής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Έλενα Βλαχογιάννη

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Αναστασία Γκαδόλου

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Νομική Παλαιοκρασσά

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Νικόλαος Καλτσάς

Διευθυντής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Χριστίνα Αβρονιδάκη

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Ευάγγελος Βιβλιοδέτης

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Έλενα Βλαχογιάννη

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Αναστασία Γκαδόλου

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Μπέσσυ Δρούγκα

Αρχιτέκτων, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Ελένη Ζώση

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Γιώργος Καββαδίας

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Δημήτρης Κουρκουμέλης

Αρχαιολόγος, Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

Γιώργος Κουτσουφλάκης

Αρχαιολόγος, Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

Γιάννης Μπιτσάκης

Ομάδα Μελέτης Μηχανισμού των Αντικυθήρων

Πολυξένη Μπούγια

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Ευθύμιος Νικολαΐδης

Διευθυντής Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Νομική Παλαιοκρασσά

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Αγγελική Σίμωσι

Προϊσταμένη της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων

Θεοδόσιος Τάσιος

Εταιρεία Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας

Παναγιώτης Τσέλεκας

Λέκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μεταξία Τσιποπούλου

Επίμημη Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων

ΣΥΝΤΗΡΗΤΕΣ

Συλλογή Χαλκών: Γεράσιμος Μακρής, Γεωργία Καραμαργιού,

Παντελής Φέλερης, Ουρανία Καψοκόλη, Σοφία Σπυριδάκη • Συλ-

λογή Γλυπτών: Μιχάλης Δημητριάδης, Μαρία Λεφάκη, Δάφνη

Μπίκα, Γιάννης Παναγάκος • Συλλογή Αγγείων: Παναγιώτης Αθα-

νασόπουλος, Δαυίδ Δέλιος, Κατερίνα Ιωαννίδου, Ειρήνη Κα-

πίρη, Σταματία Κουτούβαλη, Κατερίνα Ξυλινά • Συλλογή Αιγυ-

πσιακών: Παναγιώτης Λάζαρης • Διεύθυνση Συντήρησης: Κων-

σταντίνια Γαβρίλου • Νομισματικό Μουσείο: Νίκη Κατσικώστα,

Έλενα Κοντού

ΓΛΥΠΤΕΣ

Συλλογή Γλυπτών: Θανάσης Καλαντζής, Νικόλαος Κυρίτσης

ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ

Ινώ Καρέλλα

ΕΠΟΠΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Σχεδιασμός: Νεκταρία Ρουμेलιώτη, Μαριάννα Ευμολπίδου

Εκτύπωση: Μπεζεριάνου Βικτωρία & Σία Ο.Ε.

ΤΑΙΝΙΑ 3D

Philippe Nicolet - NVP3D

ΦΩΤΙΣΜΟΙ

Μπέσσυ Δρούγκα, Κωνσταντίνος Βελώνης

ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Μάνος Λιγνός

ΞΥΛΟΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Θανάσης Χατζηχυδίογλου, Τάσος Βαγγέλης

ΧΡΩΜΑΤΙΣΜΟΙ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ

Νικόλαος Κοτσιούρος, Ηλίας Μπαμπαλής,

Παναγιώτης Φερετόπουλος

ΕΡΓΑΤΟΤΕΧΝΙΤΕΣ

Γεώργιος Βότσης, Αλέξης Λιακόπουλος, Ανδριανή Μποϊντά

ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΦΟΡΕΙΣ

• Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

• ΥΠΠΟΤ, Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς / Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων

• Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

• Νομισματικό Μουσείο

• Πρόγραμμα Ιστορίας, Φιλοσοφίας και Διδακτικής των Επιστημών και της Τεχνολογίας (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών)

• Ομάδα Μελέτης του Μηχανισμού των Αντικυθήρων

• Εταιρεία Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας

Κατάλογος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Νικόλαος Καλτσάς, Έλενα Βλαχογιάννη, Πολυξένη Μπούγια

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Χριστίνα Αβρονιδάκη

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Μαρία Αντωνίου

Αρχαιολόγος, Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Ευάγγελος Βιβλιοδέτης

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Έλενα Βλαχογιάννη

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Αναστασία Γκαδόλου

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Μαίρη Ζαφειροπούλου

Αρχαιολόγος

Γιώργος Καββαδίας

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Λάζαρος Κολώνας

Επίτιμος Γενικός Διευθυντής Αρχαιοτήτων

Δημήτρης Κουρκουμέλης

Αρχαιολόγος, Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων

Αργυρώ Ναυπλιώτη

Οστεοαρχαιολόγος-αρχαιολόγος

Ελένη Μάγκου

Χημικός

Σταυρούλα Μασουρίδη

Αρχαιολόγος, Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Ομάδα Μελέτης Μηχανισμού των Αντικυθήρων

Πολυξένη Μπούγια

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Νομική Παλαιοκρασσά

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Ρόζα Προσκυνητοπούλου

Επίτιμη Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Τεκμηρίωσης και Προστασίας Πολιτιστικών Αγαθών

Ελισάβετ Στασινοπούλου

Επίτιμη Προϊσταμένη της Συλλογής Αγγείων και Μικροτεχνίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Θεοδόσιος Τάσιος

Εταιρεία Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας

Παναγιώτης Τσέλεκας

Λέκτορας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μεταξία Τσιποπούλου

Επίτιμη Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Μαρία Χιδίρογλου

Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

Χ.Α. Χριστίνα Αβρονιδάκη

Ε.Β. Ευάγγελος Βιβλιοδέτης

Ε.Βλ. Έλενα Βλαχογιάννη

Α.Γκ. Αναστασία Γκαδόλου

Ε.Ζ. Ελένη Ζώση

Γ.Κ. Γιώργος Καββαδίας

Δ.Κ. Δημήτρης Κουρκουμέλης

Γ.Κου. Γιώργος Κουτσουφλάκης

Π.Μ. Πολυξένη Μπούγια

Ν.Π. Νομική Παλαιοκρασσά

Ε.Στ. Ελισάβετ Στασινοπούλου

Π.Τ. Παναγιώτης Τσέλεκας

Μ.Χ. Μαρία Χιδίρογλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έλενα Βλαχογιάννη

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

Ντέμπορα Καζάζη, Μαρία Ξανθοπούλου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Νικόλαος Καλτσάς, Έλενα Βλαχογιάννη

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Καλλιόπη Σπύρου

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Κώστας Ξενικάκης

ΣΧΕΔΙΑ

Γιάννης Νάκας

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ραχήλ Μισδραχή-Καπόν

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

Μωυσής Καπόν

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Ελένη Βαλμά, Μίνα Μαντά

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Μιχάλης Τζαννετάκης

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Γιάννης Σκουριάς ΕΠΕ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Αφοί Στρατή

Περιεχόμενα

- 14 Εισαγωγή ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΤΣΑΣ
- 17 Οι έρευνες
- 18 Οι έρευνες των ετών 1900-1901 ΜΕΤΑΞΙΑ ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΑΣΟΥΡΙΔΗ
- 32 Οι έρευνες του 1976 ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ
- 35 Το πλοίο
- 36 Το πλοίο ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΠΟΥΓΙΑ
- 50 Η ζωή «έν πλω» ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΚΑΔΟΛΟΥ
- 57 Η μελέτη των ανθρώπινων σκελετικών υπολειμμάτων ΑΡΓΥΡΩ ΝΑΥΠΛΙΩΤΗ
- 61 Το φορτίο
- 62 Τα γλυπτά ΕΛΕΝΑ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ
- 116 Μεταλλικά μικροαντικείμενα και σκεύη ΝΟΜΙΚΗ ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ
- 132 Τα γυάλινα σκεύη ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΒΡΟΝΙΔΑΚΗ
- 146 Χρυσά κοσμήματα και αργυρά σκεύη ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ
- 152 Η κεραμική
- 152 Λάγυνοι ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣ
- 164 Λύχνοι ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣ
- 169 Η ερυθροβαφής επιτραπέζια κεραμική ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ
- 182 Η μελαμβαφής επιτραπέζια κεραμική ("Grey Ware") ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ
- 186 Λοιπή επιτραπέζια κεραμική ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ
- 196 Πρόχοι-οινοχόες, κυάθια, προχοϊσκες με ηθμό, όλπες και μυροδοχεία ΜΑΡΙΑ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ
- 208 Οι οξυπύθμενοι εμπορικοί αμφορείς ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ
- 216 Τα νομίσματα ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΕΛΕΚΑΣ
- 227 Ο μηχανισμός
- 228 Η ιστορία της μελέτης του Μηχανισμού των Αντικυθήρων ΡΟΖΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ
- 232 Αρχαιομετρικές έρευνες του Μηχανισμού των Αντικυθήρων στη διάρκεια του ενός αιώνα από την ανέλκυσή του ΕΛΕΝΗ ΜΑΓΚΟΥ
- 241 Παλαιά και νέα θραύσματα του Μηχανισμού των Αντικυθήρων και επιγραφές ΜΑΙΡΗ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ
- 249 Προϋποθέσεις για την κατασκευή του Μηχανισμού των Αντικυθήρων κατά τον 2ο αιώνα π.Χ. ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΤΑΣΙΟΣ
- 256 Λειτουργίες και ομοιώματα του Μηχανισμού των Αντικυθήρων ΟΜΑΔΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ
- 273 Η εποχή
- 274 Η εποχή ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΠΟΥΓΙΑ
- 286 Επίλογος
- 287 Θαλάσσιο εμπόριο και τρυφή την εποχή του Κικέρωνα ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΠΟΥΓΙΑ
- 293 ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
- 303 ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Τα νομίσματα

Τα νομίσματα ανελκύσθηκαν από το βυθό της θάλασσας κατά τη συμπληρωματική έρευνα που διεξήχθη το 1976, συσσωρευμένα σε μάζες με προϊόντα διάβρωσης και θαλάσσια υλικά. Μετά την αποκόλληση και τον καθαρισμό τους στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για τριάντα έξι αργυρά και για περισσότερα από σαράντα χάλκινα νομίσματα¹.

Όλα τα αργυρά νομίσματα είναι κιστοφορικά τετράδραχμα και ανήκουν στο ίδιο σύνολο αποτελώντας έναν *θησαυρό*. Αρκετά είναι σε μέτρια κατάσταση διατήρησης. Ωστόσο, τα περισσότερα βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο διάβρωσης, ορισμένα μάλιστα σε τέτοιο βαθμό ώστε να παρουσιάζουν εκτεταμένη φθορά στην επιφάνειά τους ή και απώλεια υλικού στην περιφέρειά τους ή να έχουν σπάσει. Επιπλέον, η διάβρωση και στη συνέχεια ο χημικός καθαρισμός τους είχαν ως αποτέλεσμα να μειωθεί το αρχικό βάρος του κάθε νομίσματος. Τριάντα δύο τετράδραχμα προέρχονται από το νομισματοκοπείο της Περγάμου και η κοπή τους χρονολογείται από το 104 π.Χ. έως το 67 π.Χ. Τα υπόλοιπα τέσσερα προέρχονται από το νομισματοκοπείο της Εφέσου με χρονολογία κοπής από το 94/93 (ή 89/88) έως 82/81 (ή 77/76) π.Χ.²

Τα πρώτα κιστοφορικά νομίσματα εκδόθηκαν στο βασίλειο της Περγάμου την εποχή του Ευμένη

Β' (197-159 π.Χ.). Η ονομασία τους *κιστοφόροι* (λατ. *cistophori*) οφείλεται στον εμπροσθότυπό τους, όπου απεικονίζεται μία ιερή κίστη (λατ. *cista mystica*) —ένα κυλινδρικό πλεκτό καλάθι γνωστό από τη διονυσιακή λατρεία— μέσα σε ένα στεφάνι από φύλλα κισσού. Στην οπίσθια όψη εμφανίζονται δύο φίδια που ελίσσονται γύρω από έναν γωρυτό —μία θήκη για βέλη και τόξο— ένα από τα όπλα του Ηρακλή. Η επιλογή της συγκεκριμένης εικονογραφίας συνδέεται με την ιδιαίτερη θέση της λατρείας του Διονύσου στην Πέργαμο και την αναγωγή της καταγωγής των ηγεμόνων της Περγάμου από τον Ηρακλή³.

Οι κιστοφόροι κόπηκαν στο όνομα αρκετών πόλεων της Μικράς Ασίας —όπως της Περγάμου, της Εφέσου, των Τράλλων, της Απαμείας— και φαίνεται ότι υπήρχε κάποια κεντρική εκδίδουσα αρχή υπό τον έλεγχο των Ατταλιδών⁴. Με την έκδοση των κιστοφόρων διαφοροποιήθηκε νομισματικά η επικράτεια του βασιλείου της Περγάμου. Ακολουθώντας το σύστημα που εφαρμόστηκε από τους Πτολεμαίους της Αιγύπτου έναν αιώνα νωρίτερα, το κιστοφορικό τετράδραχμο (βάρος: περ. 12,60 γρ.) κόπηκε κατά 25% ελαφρύτερο από το τετράδραχμο στον αττικό σταθμητικό κανόνα (βάρος: περ. 17,20 γρ.). Η δημιουργία ενός γεωγραφικά κλειστού συστήματος νομισματικής κυκλοφορίας πρέπει να εξοικονό-

μησε σημαντικές ποσότητες αργύρου καθώς στο βασίλειο των Ατταλιδών οι κιστοφόροι επιβάλλονταν στις συναλλαγές ως ισότιμοι με τα αττικού βάρους νομίσματα. Καθώς η σύμβαση αυτή είχε ισχύ μόνο εντός του περγαμηνού βασιλείου, τα κιστοφορικά νομίσματα δεν κυκλοφόρησαν σε άλλες περιοχές, καθώς εκεί δεν θα γίνονταν αποδεκτά σύμφωνα με την ονομαστική τους αξία αλλά σύμφωνα με το βάρος τους⁵. Αυτό καταδεικνύεται τόσο από τη μαρτυρία των θησαυρών με κιστοφόρους, η πλειοψηφία των οποίων βρίσκεται στη Μικρά Ασία, όσο και από την παρουσία υστεροσήμων με κιστοφορικούς τύπους πάνω σε κοπές αττικού βάρους, όπως τετράδραχμα με τους τύπους και στο όνομα του Αλεξάνδρου Γ' και τετράδραχμα της Σίδης⁶.

Η νομισματική αυτή πολιτική διατηρήθηκε και μετά την κληροδότηση του βασιλείου της Περγάμου από τον Άτταλο Γ' (138-133 π.Χ.) στο ρωμαϊκό λαό το 133 π.Χ. και την ίδρυση της ρωμαϊκής επαρχίας της Ασίας το 129 π.Χ. Οι κιστοφόροι συνέχισαν να εκδίδονται και να κυκλοφορούν σταθερά μέχρι το 67 π.Χ., με κάποιες μεταβολές στον έλεγχο και το μέγεθος της παραγωγής κάποιων νομισματοκοπειών καθώς και τη μείωση της περιεκτικότητας των νομισμάτων σε άργυρο κατά τη διάρκεια των Μιθριδατικών πολέμων⁷. Η αναστολή της παραγωγής των κιστοφόρων την περίοδο 67-58 π.Χ. πιθανώς να συνδέεται με την παρουσία του Πομπηίου στην Ανατολή και τον έλεγχο που ασκούσε στα έσοδα αυτών των περιοχών. Από το 58 π.Χ. η επιρροή της Ρώμης είναι πλέον εμφανής στους κιστοφόρους καθώς κύριο χαρακτηριστικό των κοπών μέχρι το 49 π.Χ. είναι η αναγραφή των ονομάτων των εκάστοτε ρωμαίων ανθυπάτων⁸. Από ότι φαίνεται δεν υπήρξαν παρεμβάσεις από την πλευρά των ρωμαϊκών αρχών για τροποποίηση της νομισματικής πολιτικής που εφαρμόστηκε στην επαρχία της Ασίας. Είναι εντυπωσιακό ότι, αν και από το 129 π.Χ. ο κιστοφόρος ήταν πλέον ρωμαϊκό νόμισμα που κυκλοφορούσε σε ρωμαϊκή επαρχία, ακόμα και οι ρωμαίοι διοικητές —όπως φαίνεται από την περίπτωση του Κικέρωνα⁹— υποχρεώνονταν να πληρώνουν προμήθεια στους τραπεζίτες προκειμένου να ανταλλάξουν κιστοφορικές κοπές με δηνάρια¹⁰.

Ο νομισματικός θησαυρός από το ναυάγιο των

Αντικυθήρων παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ότι είναι ο μοναδικός μέχρι τώρα θησαυρός που αποτελείται εξολοκλήρου από κιστοφόρους —είτε πρόκειται για κοπές επί ατταλδικής είτε για κοπές επί ρωμαϊκής κυριαρχίας— και έχει βρεθεί εκτός Μικράς Ασίας. Επιπλέον, είναι από τους ελάχιστους, στους οποίους αντιπροσωπεύονται μόνο τα νομισματοκοπεία της Περγάμου και της Εφέσου¹¹.

Ο αριθμός των χάλκινων νομισμάτων δεν μπορεί να προσδιοριστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια καθώς υπάρχουν μικρές χάλκινες μάζες που δεν είναι δυνατόν να διασπασθούν. Επιπλέον, τα περισσότερα είναι σε προχωρημένη διάβρωση ή και ορυκτοποιημένα με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η ταύτισή τους, εκτός ελαχίστων. Από τα έξι νομίσματα που ήταν δυνατόν να ταυτιστούν, τρία προέρχονται από τη Σικελία και τρία από τη Μικρά Ασία. Τα σικελικά νομίσματα είναι δύο της Κατάνης, της σειράς κεφαλή Διονύσου / Καταναίοι αδελφοί, με χρονολογία κοπής 187-170 π.Χ.¹², και ένα της Πανόρμου, της σειράς κεφαλή Κρόνου / πολεμιστής, με χρονολογία κοπής τον 1ο αιώνα π.Χ.¹³. Τα μικρασιατικά είναι ένα της Κνίδου, της σειράς κεφαλή Αφροδίτης / πλήρη, με χρονολογία κοπής 250-210 π.Χ. και δύο της Εφέσου, της σειράς προτομή Αρτέμιδος / πρόσθιο ελαφιού, με χρονολογία κοπής ή 70-60 π.Χ.¹⁴ ή 48-27 π.Χ.¹⁵.

Η παρουσία χάλκινων κοπών από διαφορετικές περιοχές της Μεσογείου στο ναυάγιο δείχνει τη μεγάλη ακτίνα πλεύσης του πλοίου. Δεδομένου ότι τα χάλκινα νομίσματα προορίζονταν για τη διευκόλυνση των πολυπληθών, μικρής κλίμακας, χρηματικών δραστηριοτήτων και, συνήθως, κυκλοφορούσαν στην επικράτεια της εκδίδουσας αρχής τους και σε γειτονικές περιοχές, τα κέρματα που βρέθηκαν στο πλοίο πιθανόν να υποδεικνύουν τον τόπο προέλευσης των εκάστοτε επιβαινόντων ή και να σχετίζονται με συναλλαγές που πραγματοποιήσαν σε πανδοχεία, καπηλειά και αποβάθρες σικελικών και μικρασιατικών λιμανιών. Το χρονολογικό και γεωγραφικό εύρος των νομισμάτων από ένα πλοίο, που μετέφερε προϊόντα και επιβάτες από και προς διαφορετικούς προορισμούς, παρουσιάζει αναλογίες με τα νομισματικά ευρήματα από ένα μεγάλο λιμάνι και σημαντικό εμπορικό κέντρο, όπως ήταν για παράδειγμα η Δήλος¹⁶.

Τα νομίσματα γενικά θεωρούνται και είναι ένα αρκετά αξιόπιστο εργαλείο για τη χρονολόγηση αρχαιολογικών συνόλων, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της νομισματικής μαρτυρίας. Μία από αυτές είναι ότι η χρονολογία κοπής των οψιμότερων νομισμάτων αποτελεί ένα *terminus post quem*, καθώς από την κοπή μέχρι την εναπόθεση των νομισμάτων σε ένα αρχαιολογικό σύνολο μεσολαβεί ο χρόνος παραμονής τους στην κυκλοφορία. Στην περίπτωση του ναυαγίου των Αντικυθήρων, οι δυνατότητες του συγκεκριμένου εργαλείου περιορίζονται, καθώς η διάβρωση του νομισματικού υλικού δεν επιτρέπει να διαπιστωθεί ο βαθμός φθοράς των νομισμάτων, που θα συνδεόταν με την κυκλοφορία τους για μικρό ή μεγάλο διάστημα.

Ο θησαυρός των κιστοφόρων παρέχει την ασφαλέστερη χρονολογική ένδειξη για το ναυάγιο από νομισματικής πλευράς. Το γεγονός ότι αφενός οι οψιμότερες κοπές που περιλαμβάνει είναι της περιόδου 76-67 π.Χ. και αφετέρου δεν περιέχει κοπές της περιόδου 59-49 π.Χ., υποδεικνύει ότι το σύνολο πιθανότατα έκλεισε πριν το 60 π.Χ. Η συγκεκριμένη χρονολόγηση φαίνεται να υποστηρίζεται και από μία χρονολογία κοπής των δύο χάλκινων νομισμάτων της Εφέσου στη δεκαετία 70-60 π.Χ. Ωστόσο, η απουσία από το θησαυρό κοπών με τα ονόματα των ρωμαίων ανθυπάτων μπορεί να είναι εντελώς συμπτωματική. Σε αυτήν την περίπτωση, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί το σύνολο να σχηματίστηκε και αργότερα από το 60 π.Χ., με παλαιότερους κιστοφόρους, οι οποίοι παρέμειναν στην κυκλοφορία παράλληλα με τις κοπές των ανθυπάτων¹⁷.

Αν και οι κιστοφόροι εκδόθηκαν με σκοπό να χρησιμοποιηθούν αρχικά στην επικράτεια των Ατταλιδών και στη συνέχεια στη ρωμαϊκή επαρχία της Ασίας, η παρουσία τους στο ναυάγιο των Αντικυθήρων φέρνει στο προσκήνιο τις περιπτώσεις εκείνες που τα συγκεκριμένα νομίσματα βρέθηκαν εκτός της περιοχής κυκλοφορίας τους. Η συνύπαρξη κιστοφόρων με κοπές άλλων εκδοτριών

αρχών σε θησαυρούς που αποκρύφθηκαν εκτός Μικράς Ασίας έχει συνδεθεί με τις μετακινήσεις στρατευμάτων στη διάρκεια των Μιθριδατικών ή των Ρωμαϊκών εμφυλίων πολέμων¹⁸. Ωστόσο, η εύρεση εκτός Μικράς Ασίας ενός θησαυρού που αποτελείται μόνο από κιστοφόρους μπορεί να οφείλεται σε άλλους λόγους που σχετίζονται με πιθανές εμπορικές πρακτικές. Είναι πιθανόν ότι κάποιοι έμποροι, που πραγματοποιούσαν ταξίδια από και προς την επαρχία της Ασίας, κατά τον απόπλου από κάποιο μικρασιατικό λιμάνι να έπαιρναν μαζί τους κιστοφόρους με την προοπτική ότι θα τους χρησιμοποιήσουν σε ένα επόμενο ταξίδι τους εκεί. Με αυτό τον τρόπο δεν θα χρειαζόταν να καταφύγουν άμεσα στις υπηρεσίες των τραπεζιτών που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή και άλλαζαν τα νομίσματα άλλων εκδοτριών αρχών —ακόμη και δηνάρια— με κιστοφόρους εισπράττοντας κάποια προμήθεια.

Επιπλέον, η σύνθεση του θησαυρού υποδεικνύει ότι κάποιο λιμάνι της επαρχίας της Ασίας πρέπει να ήταν από τους τελευταίους σταθμούς του πλοίου πριν τη βύθισή του. Το γεγονός ότι τα περισσότερα τετράδραχμα του θησαυρού προέρχονται από το νομισματοκοπείο της Περγάμου δεν σημαίνει απαραίτητα ότι σε εκείνη την περιοχή πρέπει να αναζητηθεί και το σημαντικότερο λιμάνι στο τελευταίο ταξίδι του πλοίου, όπως έχει υποστηριχθεί¹⁹. Η Πέργαμος ήταν το κυριότερο —μαζί με την Έφεσο— νομισματοκοπείο κιστοφόρων και είναι λογικό το μέγεθος της νομισματικής της παραγωγής να αντιπροσωπεύεται ανάλογα στους θησαυρούς με κιστοφορικά νομίσματα²⁰. Πιο δηλωτική σε αυτή την περίπτωση είναι η παρουσία των δύο χάλκινων κοπών της Εφέσου, που μάλλον είναι σύγχρονες με τα οψιμότερα τετράδραχμα του θησαυρού. Η πιο περιορισμένη κυκλοφορία τους σε σχέση με τους κιστοφόρους δείχνει ότι το πλοίο πιθανότατα είχε ελλιμενιστεί στην Έφεσο πριν από τη βύθισή του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οικονομίδου 2001, 541.
2. Οι δύο χρονολογίες που δίνονται για τους κιστοφόρους της Εφέσου οφείλονται στο γεγονός ότι στα συγκεκριμένα νομίσματα αναγράφεται και το έτος κοπής τους με ελληνικούς αριθμούς. Το πρώτο έτος κοπής, το Α, συμπίπτει είτε με το 133 π.Χ., όταν η Έφεσος ανακηρύχθηκε ελεύθερη από τον Άτταλο Γ' (Head 1880, 65-67. Kleiner 1972, 23-29. Kinns 1987, 107), είτε με το 129 π.Χ. όταν ιδρύθηκε η ρωμαϊκή επαρχία της Ασίας (Müller 1998).
3. Kleiner – Noe 1977, 13. Kleiner 1978, 77.
4. Kleiner – Noe 1977, 120-125. Mørkholm 1991, 172-173.
5. Kleiner – Noe 1977, 124-125. Kinns 1987, 106. Crawford 1985, 158. Mørkholm 1991, 172.
6. Kinns 1987, 106.
7. Kinns 1987, 109-111. Για τις κιστοφορικές κοπές της Εφέσου κατά τους Μιθριδατικούς πολέμους, βλ. de Callataÿ 1997.
8. Crawford 1985, 207 και 208-209. Burnett 1987, 41. Kinns 1987, 111.
9. Κικέρων, *ad Atticum*, 12.6.1.
10. Για αυτές τις δραστηριότητες των τραπεζιτών, βλ. Andreau 1999, 30-49 και 146-147.
11. Θησαυροί που αποτελούνται μόνο από κιστοφορικά νομίσματα και έχουν αποκρυφτεί από τα τέλη του 2ου μέχρι και μετά τα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ. είναι: α) «Μικρά Ασία, 1955» με χρονολογία απόκρυψης περ. 104 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου, Τράλλεων, Απαμείας και Λαοδικείας (IGCH, αρ. 1458. Kleiner 1978, 83-86)· β) «Μικρά Ασία, 1971» με χρονολογία απόκρυψης περ. 100 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου και Τράλλεων (IGCH, αρ. 1456. Kleiner 1978, 86-87)· γ) «Μικρά Ασία, 1935» με χρονολογία απόκρυψης περ. 98 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου και Σμύρνης (IGCH, αρ. 1459. Kleiner 1978, 87-90)· δ) «Μικρά Ασία, 1970» με χρονολογία απόκρυψης περ. 95 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου, Τράλλεων και Απαμείας (IGCH, αρ. 1460. Kleiner 1978, 90-92)· ε) «Σμύρνη, 1995» με χρονολογία απόκρυψης περ. 89/8 π.Χ. και κοπές Περγάμου και Εφέσου (Coin Hoards 10 [2010], αρ. 341)· στ) «Μικρά Ασία, 1966» με χρονολογία απόκρυψης περ. 88 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου και Τράλλεων (IGCH, αρ. 1461. Kleiner 1978, 93-94)· ζ) «Μικρά Ασία, 1961» με χρονολογία απόκρυψης περ. 85 π.Χ. και κοπές Περγάμου και Τράλλεων (IGCH, αρ. 1462. Kleiner 1978, 94-96)· η) «Mihalic, 1929» με χρονολογία απόκρυψης περ. 76 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου, Νύσης, Τράλλεων, Απαμείας και Λαοδικείας (IGCH, αρ. 1358. Coin Hoards 5 [1979], αρ. 52. Regling 1932)· θ) «Μικρά Ασία, 1991/2» με

- χρονολογία απόκρυψης περ. 65 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου, Νύσης, Τράλλεων, Απαμείας και Λαοδικείας (Coin Hoards 8 [1994], αρ. 525)· ι) «Άγνωστος τόπος εύρεσης, 1990» με χρονολογία απόκρυψης περ. 65 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου, Νύσης, Τράλλεων και Απαμείας (Coin Hoards 8 [1994], αρ. 526)· ια) «Άγνωστος τόπος εύρεσης, πριν το 1986» με χρονολογία απόκρυψης περ. μέσα 1ου αιώνα π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου, Σάρδεων, Τράλλεων, Απαμείας και Λαοδικείας (Coin Hoards 8 [1994], αρ. 537)· ιβ) «Πέργαμος, 1987» με χρονολογία απόκρυψης περ. 50 π.Χ. και κοπές Περγάμου και Εφέσου (Coin Hoards 8 [1994], αρ. 536. Coin Hoards 9 [2002], αρ. 568. Voegtli 1990, 41-48)· ιγ) «Μικρά Ασία, 1971» με χρονολογία απόκρυψης περ. 50-45 π.Χ. και κοπές Περγάμου, Εφέσου, Απαμείας και Λαοδικείας (IGCH, αρ. 1464. Kleiner 1978, 96-98).
12. Casabona 1999, 33, αρ. 16.
  13. Cutroni Tusa 1976-7, 314. Crawford 1985, 114-115.
  14. Οικονομίδου 2001, 544.
  15. Head 1880, 75-76. Η χρονολογία αυτή επαναλαμβάνεται σε όλες τις δημοσιεύσεις νομισματικών συλλογών, βλ. Head 1892, 69, αρ. 179-181. SNG Copenhagen, αρ. 338-341. SNG von Aulock, αρ. 1870-1871. SNG Tübingen, αρ. 2800-2801. SNG München, αρ. 85-87. Επίσης Hackens 1970, 401, αρ. F467, όπου επισημαίνεται ότι είναι το μοναδικό από τα 640 νομίσματα στη συγκεκριμένη δημοσίευση, το οποίο χρονολογείται μετά το 69 π.Χ.
  16. Στη Δήλο, η οποία μετά την ένταξή της στην αθηναϊκή επικράτεια και την κήρυξή της σε ελεύθερο λιμάνι το 168 π.Χ. αποτέλεσε τόπο μόνιμης ή περιστασιακής διαμονής και δραστηριότητας χιλιάδων ανθρώπων από πολλά μέρη του αρχαίου κόσμου, βρέθηκαν εκτός από τις αθηναϊκές κληρουχικές κοπές και πολλά χάλκινα νομίσματα από τις περισσότερες περιοχές της κεντρικής και ανατολικής Μεσογείου αλλά και του Ευξείνου Πόντου. Βλ. Hackens 1970. Χατζηδάκης 1997, 306.
  17. Η παραμονή στην κυκλοφορία και μετά το 58 π.Χ. των κιστοφόρων που κόπηκαν πριν το 67 π.Χ. μαρτυρείται από τους θησαυρούς: α) «Πέργαμος, 1987» με χρονολογία απόκρυψης περ. 50 π.Χ.· β) «Μικρά Ασία, 1971» με χρονολογία απόκρυψης περ. 50-45 π.Χ.· γ) «Ιεράπυτνα, 1933» με χρονολογία απόκρυψης 44-42 π.Χ. (IGCH, αρ. 352. Coin Hoards 2 [1976], αρ. 125. Coin Hoards 4 [1978], αρ. 76. Caramessini-Oeconomides – Kleiner 1975).
  18. Kleiner 1974, 17-18. Caramessini-Oeconomides – Kleiner 1975, 6. Crawford 1985, 159. Kinns 1987, 112.
  19. Yalouris 1990, 136.
  20. Kleiner 1978, 78.

**294. ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑ ΕΞΙ
ΑΡΓΥΡΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ**

Από την ανέλκυση του 1976

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024

**Πέργαμος, αργυρά κιστοφορικά
τετράδραχμα**

Εμπ. Ιερή κίστη με μισάνοικτο κάλυμμα, από όπου προβάλλει ένα φίδι προς αριστερά. Το όλο σε στεφάνι φύλλων κισσού.

Οπ. Δύο αντωπά φίδια με ανασηκωμένα κεφάλια ελισσόμενα γύρω από ένα γωρυτό. Στο πεδίο αριστερά, ΠΕΡ (Πέργαμος). Στο πεδίο δεξιά, ράβδος με περιελισσόμενο φίδι. Στο πεδίο ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών, γράμματα και μονογράμματα των υπευθύνων κοπής.

294 (1). Βάρ.: 3,831 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.

Άξων μητρών: αδιάγνωστος.

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/1
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών, [Κ]Α. Χρονολογία κοπής: 104-98 π.Χ.
Φθαρμένη η εμπρόσθια όψη και αποκεκομμένο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 104 και 80,
αρ. 15. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 26.

294 (2). Βάρ.: 9,378 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.

Άξων μητρών: 360°.

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707:
19.024/2.

Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών, ΜΑ.
Χρονολογία κοπής: 95-92 π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 17. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 3.

294 (3). Βάρ.: 4,938 γρ. Διάμ.: 25 χιλ.

Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/3
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών, ΜΑ.
Χρονολογία κοπής: 95-92 π.Χ.

Η εμπρόσθια όψη τελείως φθαρμένη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 15. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 4.

294 (4). Βάρ.: 6,219 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.

Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/4
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΔΗ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 92-88 π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 31. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 1.

294 (5). Βάρ.: 8,512 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.

Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/5
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΑΡ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 88-85 π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 27. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 2.

294 (6). Βάρ.: 8,006 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.

Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/6
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΑΡ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 88-85 π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 27. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 15.

294-2

294-1

294-2

294-3

294-4

294-5

294-6

294 (7). Βάρ.: 5,440 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/7
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΑΡ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 88-85 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 27. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 32.

294 (8). Βάρ.: 5,392 γρ. Διάμ.: 24 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/8
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
Αποκεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 5.

294 (9). Βάρ.: 7,899 γρ. Διάμ.: 25 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/9
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 6.

294 (10). Βάρ.: 8,389 γρ. Διάμ.: 25 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/10
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 7.

294 (11). Βάρ.: 6,118 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/11
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 8.

294 (12). Βάρ.: 5,318 γρ. Διάμ.: 24 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/12
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
Φθαρμένη η εμπρόσθια όψη και απο-
κεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 9.

294-7

294-10

294-9

294-8

294-11

294-9

294-12

294 (13). Βάρ.: 6,313 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/13
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 10.

294 (14). Βάρ.: 6,443 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/14
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 11.

294 (15). Βάρ.: 9,643 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/15
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 12.

294 (16). Βάρ.: 2,725 γρ. Διάμ.: 23 χιλ.
Άξων μητρών: αδιάγνωστος
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/16
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΚΤ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
Φθαρμένη η εμπρόσθια όψη και απο-
κεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 38. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 31.

294 (17). Βάρ.: 6,500 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/17
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΔΙ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 25.

294 (18). Βάρ.: 4,944 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/18
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΔΙ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80,
αρ. 32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 29.

294-13

294-14

294-15

294-16

294-17

294-18

294 (19). Βάρ.: 6,322 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/19
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
Δι/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
Αποκεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 13.

294 (20). Βάρ.: 7,805 γρ. Διάμ.: 26,5 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/20
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
Δι/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 14.

294 (21). Βάρ.: 6,211 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/21
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
Δι/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 16.

294 (22). Βάρ.: 6,623 γρ. Διάμ.: 24,5 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/22
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
Δι/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 17.

294 (23). Βάρ.: 5,211 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/23
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
Δι/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 18.

294 (24). Βάρ.: 6,624 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/24
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
Δι/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 19.

294-19

294-20

294-21

294-22

294-23

294-24

294 (25). Βάρ.: 9,109 γρ. Διάμ.: 26,5 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/25
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΔΙ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 85-76 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80, αρ.
32. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 20.

294 (26). Βάρ.: 7,493 γρ. Διάμ.: 25 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/26
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
Μ[Ε]/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: περ. 76-67 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 81, αρ.
39. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 21.

294 (27). Βάρ.: 4,394 γρ. Διάμ.: 24 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/27
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
ΜΕ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: περ. 76-67 π.Χ.
Φθαρμένη η εμπρόσθια όψη και απο-
κεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 81, αρ.
39. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 22.

294 (28). Βάρ.: 5,345 γρ. Διάμ.: 27,5 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/28
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
[ΜΟ]Σ/μονόγραμμα ΠΡΥ. Χρονολογία
κοπής: 76-67 π.Χ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 81, αρ.
44. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 23.

294 (29). Βάρ.: 6,062 γρ. Διάμ.: 28 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/29
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
φθαρμένα γράμματα/μονόγραμμα
ΠΡΥ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1978, 105 και 80-81,
αρ. 24-51. Οικονομίδου 2001, 542, αρ. 24.

294 (30). Βάρ.: 2,911 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.
Άξων μητρών: αδιάγνωστος
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/30
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
φθαρμένα γράμματα.
Φθαρμένη η εμπρόσθια όψη και απο-
κεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 542, αρ.
27.

294 (31). Βάρ.: 3,938 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: αδιάγνωστος
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/31
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
φθαρμένα γράμματα.
Φθαρμένη η εμπρόσθια όψη και απο-
κεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 542, αρ.
28.

294 (32). Βάρ.: 3,700 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.
Άξων μητρών: αδιάγνωστος
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/32
Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών,
φθαρμένα γράμματα.
Φθαρμένη η εμπρόσθια όψη και απο-
κεκομμένο.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 542, αρ.
30.

294-25

294-28

294-31

294-26

294-29

294-32

294-27

294-30

**Έφεσος, αργυρά κιστοφορικά
τετράδραχμα**

Εμπ. Ιερή κίστη με μισάνοικτο κάλυμμα, από όπου προβάλλει ένα φίδι προς αριστερά. Το όλο σε στεφάνι φύλλων κισσού.

Οπ. Δύο αντωπά φίδια με ανασηκωμένα κεφάλια ελισσόμενα γύρω από ένα γωρυτό. Στο πεδίο αριστερά, ΕΦΕ (Έφεσος). Στο πεδίο δεξιά, δάδα. Στο πεδίο πάνω αριστερά, έτος κοπής. Στο πεδίο ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών, σύμβολο των υπευθύνων κοπής.

294 (33). Βάρ.: 6,102 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.

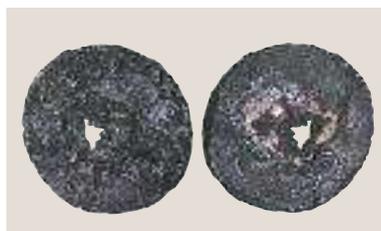
Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/33

Στο πεδίο πάνω αριστερά, Μ [...] (έτος 41-49). Χρονολογία κοπής: 94/93-86/85 ή 89/88-81/80 π.Χ.

Αποτετριμμένο στο μέσον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1972, 26-27, αρ. 44-50. de Callataÿ 1997, 161-162. Müller 1998, 76. Οικονομίδου 2001, 543, αρ. 33.

294-33

294-34

294 (34). Βάρ.: 7,806 γρ. Διάμ.: 27 χιλ.

Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/34

Στο πεδίο πάνω αριστερά, ΝΓ (έτος 53). Ανάμεσα στα κεφάλια των φιδιών, γωρυτός. Χρονολογία κοπής: 82/81 ή 77/76 π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Kleiner 1972, 27, αρ. 54. de Callataÿ 1997, 163. Müller 1998, 76.

Οικονομίδου 2001, 543, αρ. 34.

294 (35). Βάρ.: 5,362 γρ. Διάμ.: 26 χιλ.

Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/35

Στα πεδία φθαρμένα γράμματα και σύμβολο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 543, αρ. 35.

294 (36). Βάρ.: 4,542 γρ. Διάμ.: 25 χιλ.

Άξων μητρών: 360°

Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.024/36

Στα πεδία φθαρμένα γράμματα και σύμβολο.

Αποκεκομμένο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 543, αρ. 36.

294-35

294-36

Π.Τ.

295-1

295 (1-6). ΧΑΛΚΙΝΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Από την ανέλκυση του 1976
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029,
19.031 και 19.032

295-2

Κατάνη, χάλκινες υποδιαϊρέσεις

Χρονολογία: 187–170 π.Χ. ή αργότερα
Εμπ. Δαφνοστεφής κεφαλή Διονύσου
προς δεξιά. Επάνω, ΛΑΣΙΟ.
Οπ. Οι δύο Καταναίοι αδελφοί,
Αμφίνομος και Αναπίας,
μεταφέροντας τους γονείς τους για
να τους σώσουν από την έκρηξη του
ηφαιστείου της Αίτνας.

Κνίδος, χάλκινη υποδιαϊρέση

Χρονολογία: 250–210 π.Χ.
Εμπ. Κεφαλή Αφροδίτης προς δεξιά.
Οπ. Πρώρη πλοίου προς δεξιά. Στο
πεδίο πάνω, [Κ]Ν[Ι]. Στο πεδίο κάτω,
ρόπαλο και αδιάγνωστο όνομα του
υπευθύνου κοπής.

295-3

295 (1). Βάρ.: 2,869 γρ. Διάμ.: 19 χιλ.
Άξων μητρώων: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029/5
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Casabona 1999, 33, αρ. 16.
Crawford 1987, 47.

295 (4). Βάρ.: 0,600 γρ. Διάμ.: 12,0 χιλ.
Άξων μητρώων: 30°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.032/2
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: SNG Keckman 200.

295-4

295 (2). Βάρ.: 3,565 γρ. Διάμ.: 18,5 χιλ.
Άξων μητρώων: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029/10
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Casabona 1999, 33, αρ. 16.
Crawford 1987, 47.

Έφεσος, χάλκινες υποδιαϊρέσεις

Χρονολογία: 70–60 ή 48–27 π.Χ.
Εμπ. Προτομή Αρτέμιδος προς δεξιά
με φαρέτρα και τόξο στο δεξί ώμο.
Οπ. Πρόσθιο γονατιστού ελαφιού
προς δεξιά με το κεφάλι στραμμένο
προς τα πίσω. Στο πεδίο αριστερά,
δάδα. Εκατέρωθεν του λαιμού του
ζώου, Ε-Φ. Στο πεδίο κάτω, το όνομα
του υπευθύνου κοπής.

295-5

Πάνορμος, χάλκινη υποδιαϊρέση

Χρονολογία: 1ος αιώνας π.Χ.
Εμπ. Δαφνοστεφής κεφαλή Κρόνου
προς αριστερά.
Οπ. Πολεμιστής όρθιος προς αρι-
στερά κρατώντας φιάλη στο δεξί προ-
τεταμένο χέρι και δόρυ στο αριστερό
και έχοντας την ασπίδα απιθωμένη
στα πόδια του.

295 (5). Βάρ.: 6,893 γρ. Διάμ.: 22,5 χιλ.
Άξων μητρώων: 30°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.031/1
Οπ.: Στο πεδίο κάτω, ΜΗΝΟΦΙΛΙΟΣ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 544, αρ.
Χ2. Head 1880, 75-76. Head 1892, 69, αρ.
180.

295-6

295 (3). Βάρ.: 3,591 γρ. Διάμ.: 22 χιλ.
Άξων μητρώων: 180°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029/1
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Cutroni Tusa 1976-7, 310-
313, αρ. 39-48 και 50-65.

295 (6). Βάρ.: 5,216 γρ. Διάμ.: 21,5 χιλ.
Άξων μητρώων: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.032/1
Οπ.: Στο πεδίο επάνω, Α. Στο πεδίο
κάτω, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 544, αρ.
Χ1. Head 1880, 75-76. Head 1892, 69, αρ.
179. SNG Tubingen 2800.

Π.Τ.

295-1

295 (1-6). ΧΑΛΚΙΝΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Από την ανέλκυση του 1976
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029,
19.031 και 19.032

295-2

Κατάνη, χάλκινες υποδιαιρέσεις
Χρονολογία: 187–170 π.Χ. ή αργότερα
Εμπ. Κισσοστεφής κεφαλή Διονύσου
προς δεξιά. Επάνω, ΛΑΣΙΟ.
Οπ. Οι δύο Καταναίοι αδελφοί,
Αμφίνομος και Αναπίας,
μεταφέροντας τους γονείς τους για
να τους σώσουν από την έκρηξη του
ηφαιστείου της Αίτνας.

Κνίδος, χάλκινη υποδιαίρεση

Χρονολογία: 250–210 π.Χ.
Εμπ. Κεφαλή Αφροδίτης προς δεξιά.
Οπ. Πρώρη πλοίου προς δεξιά. Στο
πεδίο πάνω, [Κ]Ν[Ι]. Στο πεδίο κάτω,
ρόπαλο και αδιάγνωστο όνομα του
υπευθύνου κοπής.

295-3

295 (1). Βάρ.: 2,869 γρ. Διάμ.: 19 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029/5
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Casabona 1999, 33, αρ. 16.
Crawford 1987, 47.

295 (4). Βάρ.: 0,600 γρ. Διάμ.: 12,0 χιλ.
Άξων μητρών: 30°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.032/2
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: SNG Keckman 200.

295-4

295 (2). Βάρ.: 3,565 γρ. Διάμ.: 18,5 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029/10
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Casabona 1999, 33, αρ. 16.
Crawford 1987, 47.

Έφεσος, χάλκινες υποδιαιρέσεις

Χρονολογία: 70–60 ή 48–27 π.Χ.
Εμπ. Προτομή Αρτέμιδος προς δεξιά
με φαρέτρα και τόξο στο δεξί ώμο.
Οπ. Πρόσθιο γονατιστού ελαφιού
προς δεξιά με το κεφάλι στραμμένο
προς τα πίσω. Στο πεδίο αριστερά,
δάδα. Εκατέρωθεν του λαιμού του
ζώου, Ε-Φ. Στο πεδίο κάτω, το όνομα
του υπευθύνου κοπής.

295-5

Πάνορμος, χάλκινη υποδιαίρεση
Χρονολογία: 1ος αιώνας π.Χ.
Εμπ. Δαφνοστεφής κεφαλή Κρόνου
προς αριστερά.
Οπ. Πολεμιστής όρθιος προς αρι-
στερά κρατώντας φιάλη στο δεξί προ-
τεταμένο χέρι και δόρυ στο αριστερό
και έχοντας την ασπίδα απιθωμένη
στα πόδια του.

295 (5). Βάρ.: 6,893 γρ. Διάμ.: 22,5 χιλ.
Άξων μητρών: 30°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.031/1
Οπ.: Στο πεδίο κάτω, ΜΗΝΟΦΙΛΟΣ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 544, αρ.
X2. Head 1880, 75-76. Head 1892, 69, αρ.
180.

295-6

295 (3). Βάρ.: 3,591 γρ. Διάμ.: 22 χιλ.
Άξων μητρών: 180°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.029/1
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Cutroni Tusa 1976-7, 310-
313, αρ. 39-48 και 50-65.

295 (6). Βάρ.: 5,216 γρ. Διάμ.: 21,5 χιλ.
Άξων μητρών: 360°
Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο, ΒΠ 707: 19.032/1
Οπ.: Στο πεδίο επάνω, Α. Στο πεδίο
κάτω, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Οικονομίδου 2001, 544, αρ.
X1. Head 1880, 75-76. Head 1892, 69, αρ.
179. SNG Tubingen 2800.

Π.Τ.

Συντομογραφίες

Εκτός από τις καθιερωμένες συντομογραφίες που περιλαμβάνονται στην ιστοσελίδα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (www.dainst.org) χρησιμοποιούνται και οι κάτωθι:

ΑΑΑ	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΕ	Αρχαιολογική Εφημερίς
Facta	Facta: A Journal of Roman Material Culture Studies
JQR	Jewish Quarterly Review
ΠΑΑ	Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
SNG Copenhagen	SNG Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, 22: Ionia, Copenhagen 1945.
SNG Keckman	SNG Finland, The Erkki Keckman Collection in the Skopbank, Helsinki, 1: Karia, Helsinki 1994.
SNG München	SNG Deutschland, Staatliche Münzsammlung München, 20: Ionien, München 1995.
SNG Tübingen	SNG Deutschland, Münzsammlung der Universität Tübingen, 2: Mysien – Ionien, München 1989.
SNG von Aulock	SNG Deutschland, Sammlung von Aulock, Ionien, Berlin 1960.

ΆΛΛΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΑΜ = Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο • Βάρ. = Βάρος • Διάμ. = Διάμετρος • μ. = μέτρα Μήκ. = Μήκος
Πάχ. = Πάχος • Πλάτ. = Πλάτος • Ύψ. = Ύψος • Μέγ. = Μέγιστο • χιλ. = χιλιοστά • περ. = περίπου
σωζ. = σωζόμενο • γρ. = γραμμάρια • αρ. = αριθμός • αρ. ευρ. = αριθμός ευρετηρίου • αρ. κατ. = αριθμός καταλόγου

Βιβλιογραφία

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abadie-Reynal 2007:** C. Abadie-Reynal, *La céramique romaine d'Argos. Fin du IIe siècle avant J.-C. - fin du IVe siècle après J.-C.*, Athènes – Paris 2007.
- Alcock 2007:** S. Alcock, The Eastern Mediterranean, στον τόμο: R. Saller – I. Morris – W. Scheidel (επιμ.), *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Cambridge 2007, 671-697.
- Alscher 1956:** L. Alscher, *Griechische Plastik III: Nachklassik und Vorhellenismus*, Berlin 1956.
- Alscher 1957:** L. Alscher, *Griechische Plastik IV: Hellenismus*, Berlin 1957.
- Amandry 1984:** P. Amandry, Os et coquilles, στον τόμο: *L'ancre Corycien II*, BCH Suppl. 9 (1984) 347-380.
- Anastasiou κ.ά. 2011:** M. Anastasiou – J.H. Seiradakis – J. Evans – S. Drougou – K. Efstathiou, The Astronomical Events Inscribed on the Antikythera Mechanism, *Journal for the History of Astronomy* (2011) (υπό έκδοση).
- Anderson 1954:** J.K. Anderson, Excavation on the Kofina Ridge, Chios, BSA 49 (1954) 128-182.
- Anderson-Stojanović 1987:** V. Anderson-Stojanović, The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria, AJA 91 (1987) 105-122.
- Andreae 1990:** B. Andreae (επιμ.), *Phyromachos-Probleme: mit einem Anhang zur Datierung des grossen Altars von Pergamon*, Mainz am Rhein 1990.
- Andreae 2003:** B. Andreae, *Antike Bildmosaiken*, Mainz am Rhein 2003.
- Andreau 1999:** J. Andreau, *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge 1999.
- Andrén 1952:** A. Andrén, Il torso del Belvedere, *OpArch* 7 (1952) 1-45.
- Andrianou 2009:** D. Andrianou, *The Furniture and Furnishings of Ancient Greek Houses and Tombs*, Cambridge 2009.
- Archibald κ.ά. 2001:** Z.H. Archibald – J. Davies – V. Gabrielsen – G.J. Oliver (επιμ.), *Hellenistic Economies*, London – New York 2001.
- Armitage 1966:** A. Armitage, *Edmund Halley*, Nelson 1966.
- D' Arms 1970:** J.H. D' Arms, *Romans on the Bay of Naples. A Social and Cultural Study of the Villas and their Owners from 150 B.C. to A.D. 400*, Cambridge Mass. 1970.
- D' Arms 1980:** J.H. D' Arms, Senators' Involvement in Commerce in the Late Republic: Some Ciceronian Evidence, *Mem.Am.Ac* 36 (1980) 77-89.
- Arnold 1969:** D. Arnold, *Die Polykletnachfolge. Untersuchungen zur Kunst von Argos und Sikyon zwischen Polyklet und Lysipp*, Berlin 1969.
- Arvanitopoulos 1912:** A.S. Arvanitopoulos, Ein Thessalischer Gold- und Silberfund, *AM* 27 (1912) 99-102.
- Arveiller-Dulong – Nenna 2000:** V. Arveiller-Dulong – M.-D. Nenna, *Musée du Louvre, Département des Antiquités grecques, étrusques et romaines. Les verres antiques, I. Contenants à parfum en verre moulé sur noyau et vaiselle moulée. VIIe siècle avant J.-C. - Ier siècle après J.-C.*, Paris 2000.
- Aurenhammer 1990:** M. Aurenhammer, *Die Skulpturen von Ephesos. Bildwerke aus Stein: Idealplastik I*, FiE X/1, Wien 1990.
- Baatz 1994:** D. Baatz, Die Handmühlen, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 97-103.
- Bailey 1975:** D.M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum I: Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*, Oxford 1975.
- Baldo 2004:** G. Baldo (επιμ.), *M. Tulli Ciceronis, In C. Verrem actionis secundae, Liber quartus (De signis)*, Firenze 2004.
- Baldwin Bowsky 2011:** M. Baldwin Bowsky, Colonia Julia Nobilis Cnoston, the First 100 Years: The Evidence of Italian Sigillata Stamps, στον τόμο: R. J. Sweetman (επιμ.), *Roman Colonies in the First Century of their Foundation*, Oxford 2011, 117-134.
- Baldwin Bowsky – Gavrilaki 2011:** M. Baldwin Bowsky – E. Gavrilaki, Kleo's Clay: Inscribed Instrumenta Domestica from Lappa (Crete), *CretAnt* 11 (2010) 173-253.
- Barr-Sharrar 1987:** B. Barr-Sharrar, *The Hellenistic and Early Imperial Decorative Bust*, Mainz am Rhein 1987.

- Barr-Sharrar 1994:** B. Barr-Sharrar, The Bronze Lamps, στον τόμο: *Hellenkemper Salies* κ.ά. 1994, 639-655.
- Barr-Sharrar 1998:** B. Barr-Sharrar, Some Observations Concerning Late Hellenistic Bronze Production on Delos, στον τόμο: O. Palagia – W. Coulson (επιμ.), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture, Proceedings of an International Conference Held at the American School of Classical Studies at Athens, 15-17.3.1996*, Oxford 1998, 185-198.
- Basch 1972:** L. Basch, Ancient Wrecks and the Archaeology of Ships, *IntJNautA* 1 (1972) 1-58.
- Baudoin – Liou – Long 1994:** C. Baudoin – B. Liou – L. Long, *Une cargaison de bronzes hellénistiques. L'épave Fourmigue C à Golfe-Juan*, Paris 1994.
- Beck κ.ά. 1990:** H. Beck – P.C. Bol – M. Bückling (επιμ.), *Polyklet. Der Bildhauer der griechischen Klassik*, Κατάλογος Έκθεσης, Φρανκφούρτη, Liebieghaus. Museum alter Plastik, Mainz am Rhein 1990.
- Beltrame – Gaddi 2005:** C. Beltrame – D. Gaddi, The Rigging and the 'Hydraulic System' of the Roman Wreck at Grado, Gorizia, Italy, *IntJNautA* 34 (2005) 79-87.
- Benoit 1961:** F. Benoit, *Fouilles sous-marines: L'épave du Grand Congloué à Marseille*, Paris 1961.
- Bergemann 1988:** J. Bergemann, Die Pferde von San Marco. Zeitstellung und Funktion, *RM* 95 (1988) 115-128.
- Berlin 1988:** A. Berlin, *The Hellenistic and Early Roman Common-ware Pottery from Tel Anafa*, Διαδοκτορική Διατριβή, Michigan 1988.
- Berthold 1984:** R.M. Berthold, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca – London 1984.
- Bes – Poblome 2006:** Ph. Bes – J. Poblome, A New Look at Old Data: the ICRATES Platform, στον τόμο: D. Malfitana – J. Poblome – J. Lund (επιμ.), *Old Pottery in a New Context. Innovating Perspectives on Roman Pottery Studies, Atti del Convegno Internazionale di Studi. Catania, 22-24 aprile 2004*, Catania 2006, 141-165.
- Bianchi 2002:** R.S. Bianchi (επιμ.), *Reflections on Ancient Glass from the Borovshi Collection*, Mainz 2002.
- Bieber 1910:** M. Bieber, Der Paris des Euphranor und Jünglingsköpfe aus dem IV. Jahrhundert v. Chr., *JdI* 25 (1910) 159-173.
- Bieber 1961:** M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*², New York 1961.
- Blinkenberg 1933:** Chr. Blinkenberg, *Knidia. Beiträge zur Kenntnis der praxitelischen Aphrodite*, Kopenhagen 1933.
- Blome 1999:** P. Blome, *Antikennmuseum Basel und Sammlung Ludwig*, Zürich 1999.
- Boardman – Scarisbrick 1977:** J. Boardman – D. Scarisbrick, *The Ralph Harari Collection of Finger Rings*, London 1977.
- Boehringer 1961:** E. Boehringer (επιμ.), A. Hundt – K. Peters, *Greifswalder Antiken (Gedächtnisgabe für E. Pernice)*, (mit Beiträgen von E. Boehringer), Berlin 1961.
- Bol 1972:** P.C. Bol, *Die Skulpturen des Schiffsfundes von Antikythera*, Berlin 1972.
- Bol 1978:** P.C. Bol, *Großplastik aus Bronze in Olympia*, Berlin 1978.
- Bol 1988:** P.C. Bol, Die Marmorbüsten aus dem Heroon von Kalydon in Agrinion, Archäologisches Museum Inv. Nr. 28-36, *AntPl* 19 (1988) 35-47.
- Bol 2004:** P.C. Bol (επιμ.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst II: Klassische Plastik*, Mainz am Rhein 2004.
- Bol 2007:** P.C. Bol (επιμ.), *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst III: Hellenistische Plastik*, Mainz am Rhein 2007.
- Brinkmann 2007:** V. Brinkmann (επιμ.), *Πολύχρωμοι Θεοί. Χρώματα στα αρχαία γλυπτά*, Κατάλογος Έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 30.1 – 24.3.2007, Αθήνα 2007.
- Bromley 1986:** A.G. Bromley, Notes on the Antikythera Mechanism, *Centaurus* 29 (1986) 5-27.
- Bromley 1990a:** A.G. Bromley, The Antikythera Mechanism, *Horological Journal* 132 (1990) 412-415.
- Bromley 1990b:** A.G. Bromley, The Antikythera Mechanism: A Reconstruction, *Horological Journal* 133.1 (1990) 28-31.
- Bromley 1990γ:** A.G. Bromley, Observations of the Antikythera Mechanism, *Antiquarian Horology* 18.6 (1990) 641-652.
- Bromley 1993:** A.G. Bromley, Antikythera: An Australian-Made Greek Icon, *Bassnet* 2.3 (1993).
- Broneer 1930:** O. Broneer, *Terracotta Lamps, Corinth IV (Part III)*, Cambridge, Massachusetts 1930.
- Broneer 1977:** O. Broneer, *Terracotta Lamps, Isthmia III*, Princeton 1977.
- Brooks 2001:** M. Brooks, Tricks of the Light, *New Scientist*, 170.2285 (04/2001) 38-40.
- Brothwell 1981:** D.R. Brothwell, *Digging Up Bones*³, New York 1981.
- Bruneau 1965:** Ph. Bruneau, *Les lampes, Délos XXVI*, Paris 1965.
- Bruneau 1970a:** Ph. Bruneau, Tombes d'Argos, *BCH* 94 (1970) 437-531.
- Bruneau 1970b:** Ph. Bruneau, La vaisselle, στον τόμο: *L'ilot de la Maison des Comédiens, Délos XXVII*, Paris 1970, 239-265.
- Bruneau 2006:** Ph. Bruneau, Le problème de l'aes deliacum, *BCH Suppl.* 47 (2006) 364-373.
- Bruneau – Ducat 2010:** Ph. Bruneau – J. Ducat, *Οδηγός της Δήλου*⁴ (ελλ. μτφρ. Ε. Δημητρακοπούλου – Π. Καρβώνης), Αθήνα 2010.
- Buikstra – Ubelaker 1994:** J.E. Buikstra – D.H. Ubelaker, Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains, *Arkansas Archaeological Survey Report* 44, Arkansas 1994.
- Bulle 1912:** H. Bulle, *Der Schöne Mensch im Altertum: Eine Geschichte des Körperideals bei Ägyptern, Orientalen und Griechen*², München – Leipzig 1912.
- Burnett 1987:** A.M. Burnett, *Coinage in the Roman World*, London 1987.
- Buschor 1971:** E. Buschor, *Das hellenistische Bildnis*², München 1971.
- Calcagni 1989:** G. Calcagni, *Cavalieri di Bronzo. La torma di Alessandro opera di Lisippo*, Roma 1989.
- Caley 1970:** E.R. Caley, Chemical Composition of Greek and Roman Statuary Bronzes, στον τόμο: S. Doeringer – D.G. Mitten – A. Steinberg (επιμ.), *Art and Technology: A Symposium on Classical Bronzes*, Cambridge Mass. – London 1970, 37-49.
- de Callatay 1997:** Fr. de Callatay, *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*, Louvain 1997.
- Cankardeş-Şenol 2010:** G. Cankardeş-Şenol, Nikandros Group: Matrix Studies on the Amphora Stamps of the Group, *Olba* 18 (2010) 125-139.
- Caramessini-Oeconomides – Kleiner 1975:** M. Caramessini-Oeconomides – F.S. Kleiner, The Hierapytna Hoard. A Supplement, *RBelgNum* 121 (1975) 5-19.
- Carman κ.ά. 2012:** C.C. Carman – A. Thorndike – J. Evans, On the Pin-and-Slot Device of the Antikythera Mechanism, with a New Application to the Superior Planets, *Journal for the History of Astronomy* 43 (2012) 93-116.
- Carre 1993:** M.-B. Carre, L'épave à dolia de Ladispoli (Étrurie Méridionale). Étude des vestiges de la coque, *Archaeonautica* 11 (1993) 9-29.
- Carroll-Spillecke 1994:** M. Carroll-Spillecke, Römische Gärten, στον τόμο: *Hellenkemper Salies* κ.ά. 1994, 901-909.
- Casabona 1999:** M. Casabona, Le monete di Catania ellenistica fra Roma e le influenze orientali, *RItNum* 100 (1999) 13-46.
- Casson 1971:** L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton 1971.
- Casson 1994:** L. Casson, *Travel in the Ancient World*, London 1994.
- Chamoux 1968:** F. Chamoux, L'Héraclès d'Antikythera, *RA* 1968, 161-170.
- Coarelli 1983a:** F. Coarelli, L' 'Agora des Italiens' a Delo: Il mercato degli schiavi?, στον τόμο: F. Coarelli – D. Musti – E. Solin (επιμ.), *Delo e Italia, Opuscula Instituti Romani Finlandiae* II, Bardi 1983, 119-146.
- Coarelli 1983b:** F. Coarelli, Il commercio delle opera d'arte in età tardo-republicana, *DialA* 3.1 (1983) 45-53.
- Coarelli 2005:** F. Coarelli, L' 'Agora des Italiens: lo staterion di Delo?, *AJA* 19 (2005) 197-212.
- Coates 2001:** J. Coates, Planking Tenons in Ancient Mediterranean Ships Built Shell First, *Τρόπος* 6 (2001) 153-170.
- Cocco 1970:** M. Cocco, Sulla funzione dell' "Agora degli Italiani" di Delo, *PP* 25 (1970) 446-449.
- Cohen 2006:** G. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*, Berkeley – Los Angeles – London 2006.
- Colls – Domergue – Guerrero Ayuso 1986:** D. Colls – C. Domergue – V. Guerrero Ayuso, Les ingots de plomb de l'épave romaine Cabrera 5, Ile de Cabrera, Baléares (dernières années du 1e s. av. ou dans le premier quart du 1er s. ap. J.C.), *Archaeonautica* 6 (1986) 31-80.
- Connelly 2005:** J. Breton-Connelly, Excavations on Geronisos Island: Second Report the Central South Complex, *RDAC* 2005, 151-182.
- Corso 2002:** A. Corso, Αρχαία Ελληνικά Υποδήματα, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 82 (2002) 59-67.
- Corso 2004:** A. Corso, *The Art of Praxiteles. The Development of Praxiteles' Workshop and its Sculptural Tradition under the Sculptor's Acme (364-1 BC)*, Roma 2004.
- Corso 2007:** A. Corso, *The Art of Praxiteles II. The Mature Years*, Roma 2007.
- Corso – Mugellesi – Rosati 1988:** A. Corso – R. Mugellesi – G. Rosati, *Gaio Plinio Secondo. Storia Naturale V: Mineralogia e storia dell'Arte. Libri 33-37*, Torino 1988.

- Courbin 1957:** P. Courbin, Une tombe géométrique d'Argos, *BCH* 81 (1957) 322-386.
- Courby 1922:** F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris 1922.
- Crawford 1985:** M.H. Crawford, *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*, London 1985.
- Crawford 1987:** M.H. Crawford, Sicily, στον τόμο: A.M. Burnett – M.H. Crawford (επιμ.), *The Coinage of the Roman World in the Late Republic, Proceedings of a Colloquium Held at the British Museum in September 1985*, Oxford 1987, 43-51.
- Curtis 2001:** R.I. Curtis, *Ancient Food Technology*, Leiden – Boston – Köln 2001.
- Curtis 2008:** R.I. Curtis, Food Processing and Preparation, στον τόμο: Oleson 2008, 369-392.
- Cutroni Tusa 1976-1977:** A. Cutroni Tusa, Soprintendenza Archeologica della Sicilia occidentale, *AnnIstNum* 23-24 (1976-1977) 304-315.
- Dalby 2000:** A. Dalby, *Σειρήνεα δείψνα. Ιστορία της διατροφής και της γαστρονομίας στην Ελλάδα* (ελλ. μτφρ. Ε. Πατρικίου), Ηρόκλειο 2000.
- Davidson 1952:** G. R. Davidson, *The Minor Objects, Corinth XII*, Princeton 1952.
- Davis 2009:** D.L. Davis, *Commercial Navigation in the Greek and Roman World*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο του Texas, Austin 2009.
- Deonna 1938:** W. Deonna, *Le mobilier Délien, Délos XVIII*, Paris 1938.
- Deppert-Lippitz 1985a:** B. Deppert-Lippitz, *Griechischer Goldschmuck*, Mainz 1985.
- Deppert-Lippitz 1985b:** B. Deppert-Lippitz, *Goldschmuck der Römerzeit im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*, Bonn 1985.
- Despinis 1988:** G. Despinis, Zur Deutung des sogenannten Protesilaos in New York, στον τόμο: M. Schmidt (επιμ.), *Kanon. Festschrift für Ernst Berger zum 60. Geburtstag am 26. Februar 1988 gewidmet*, Basel 1988, 87-90.
- Despinis 1996:** G. Despinis, Studien zur hellenistischen Plastik II: Statuengruppen, *AM* 111 (1996) 299-336.
- Despinis 2008:** G. Despinis, Klassische Skulpturen von der Athener Akropolis, *AM* 123 (2008) 235-340.
- Diels 1924:** H. Diels, *Antike Technik*, Leipzig – Berlin 1924.
- Dierks-Kiehl 1973:** Chr. Dierks-Kiehl, *Zu spät-hellenistischen bewegten Figuren der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts*, Διδακτορική Διατριβή, Köln 1973.
- Dikbaş 2008:** G. Dikbaş, *Die Graue Keramik von Aizanoi. Von der späten Eisenzeit bis zur spätantiken Zeit*, Διδακτορική Διατριβή, Köln 2008.
- Dobhofer – Mauritsch 1995:** G. Dobhofer – P. Mauritsch (επιμ.), *Boxen: Texte, Übersetzungen, Kommentar*, Wien – Köln – Weimar 1995.
- Domergue 1990:** C. Domergue, *Les mines de la péninsule ibérique dans l'antiquité romaine*, Rome 1990.
- van Doorninck 1982:** Fr.H. van Doorninck, The Hull Remains, στον τόμο: G.F. Bass – Fr.H. van Doorninck (επιμ.), *Yassi Ada I. A Seventh Century Byzantine Shipwreck*, College Station 1982, 32-64.
- Dörig 1994:** J. Dörig, Deinomenès, *AntK* 37 (1994) 67-80.
- Dreyfus – Schraudolph 1996:** R. Dreyfus – E. Schraudolph (επιμ.), *Pergamon: The Telephos Frieze from the Great Altar I*, Κατάλογος έκθεσης, Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο, 16.1.1996 – 14.4.1996 και San Francisco, Μουσείο Καλών Τεχνών, 4.5.1996 – 8.9.1996, San Francisco 1996.
- Dura-Europos 1944:** *The Excavations at Dura – Europos: Preliminary Report. 9,1: Ninth Season of Work, 1935-1936: The Agora and Bazaar*, New Haven 1944.
- Edmunds 2011:** M. Edmunds, An Initial Assessment of the Accuracy of the Gear Train in the Antikythera Mechanism, *Journal for the History of Astronomy* 42.148 (2011) 307-320.
- Edmunds – Morgan 2000:** M. Edmunds – P. Morgan, The Antikythera Mechanism: Still a Mystery of Greek Astronomy?, *Astronomy and Geophysics* 41.6 (2000) 10-17.
- Edwards 1965:** G.R. Edwards, The Hellenistic Pottery from the Shipwreck of Antikythera, στον τόμο: Weinberg κ.ά. 1965, 18-27.
- Edwards 1996:** Ch.M. Edwards, Lysippos, στον τόμο: O. Palagia – J.J. Pollitt (επιμ.), *Personal Styles in Greek Sculpture*, Cambridge 1996, 130-153.
- Eiseman – Ridgway 1987:** C.J. Eiseman – B. Simondo Ridgway, *The Porticello Shipwreck. A Mediterranean Merchant Vessel of 415-385 B.C.*, Texas 1987.
- Empereur 1987:** J.-Y. Empereur – A. Hesnard, Les amphores hellénistiques, στον τόμο: P. Lévêque – J.-P. Morel (επιμ.), *Céramiques hellénistiques et romaines II*, Paris 1987, 9-71.
- Errington 2008:** R.M. Errington, *A History of the Hellenistic World 323-30 BC*, Malden – Oxford – Victoria 2008.
- Erskine 2003:** A. Erskine (επιμ.), *A Companion to the Hellenistic World*, Malden – Oxford 2003.
- Espenak – Meeus 2009:** F. Espenak – J. Meeus, *Five Millennium Canon of Lunar Eclipses: -1999 to +3000 (2000 BCE to 3000 CE)*, National Aeronautics and Space Administration, online at <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEpubs/5MCLE.html> (2009).
- Evans – Berggren 2006:** J. Evans – L. Berggren, *Geminus's Introduction to the Phenomena: A Translation and Study of a Hellenistic Survey of Astronomy*, Princeton 2006.
- Evans κ.ά. 2010:** J. Evans – C.C. Carman – A.S. Thorndike, Solar Anomaly and Planetary Displays in the Antikythera Mechanism, *Journal for the History of the Astronomy* 41 (02/2010) 1-39.
- Faust 1989:** S. Faust, *Fulcra, Figürlicher und ornamentaler Schmuck an antiken Betten*, Mainz am Rhein 1989.
- Faust 1994:** S. Faust, Die Klinen, στον τόμο: Heltenkemper Salies κ.ά. 1994, 573-605.
- Fittschen 1995:** K. Fittschen, Zur Bildnisstatue des Kleonikos, "des Jünglings von Eretria", *Eirene* 31 (1995), Τμητικός Τόμος για τον J. Bouzek, 98-108.
- Flinders 1914:** W.M. Flinders Petrie, *Amulets*, Surrey 1914.
- Finkielstejn 2000:** G. Finkielstejn, Chronologie et diffusion des dernières amphores timbrées rhodiennes: étude préliminaire, *ReiCretActa* 36 (2000) 407-415.
- Foerster 1984:** F. Foerster, New Views on Bilge Pumps from Roman Wrecks, *IntJNautA* 13 (1984) 85-93.
- Foerster Laures 1983:** F. Foerster Laures, Roman Naval Construction, as Shown by the Palamós wreck, *IntJNautA* 12 (1983) 219-228.
- Foerster Laures 1984a:** F. Foerster Laures, The Evolution of Antique Ship Construction in the Mediterranean: A Hypothesis, *IntJNautA* 13 (1984) 323-325.
- Foerster Laures 1984b:** F. Foerster Laures, Considerations on the Capacity of the Roman Bilge Pump, *IntJNautA* 13 (1984) 327-328.
- Foerster Laures 1985:** F. Foerster Laures, The Problem of the Bilge and the Pump in Antiquity, *Τρόπος* 1 (1985) 91-96.
- Foy – Nenna 2001:** D. Foy – M.-D. Nenna, *Tout feu, tout sable. Mille ans de verre antique dans le Midi de la France*, Κατάλογος έκθεσης, Musée d'Histoire de Marseille, Aix-en-Provence 2001.
- Formenti 1978:** F. Formenti – A. Hesnard – A. Tchernia, Note sur le contenu d'une amphore Lamboglia 2 de l'épave de la Madrague de Giens, *Archaeonautica* 2 (1978) 95-100.
- Fraser 1928:** A.D. Fraser, The Antikythera Bronze Youth and a Herm-Replica, *AJA* 32 (1928) 298-308.
- Freeth 2002a:** T. Freeth, The Antikythera Mechanism: 1. Challenging the Classic Research, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 2.1 (2002) 21-35.
- Freeth 2002b:** T. Freeth, The Antikythera Mechanism: 2. Is it Posidonius' Orrery?, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 2.2 (2002) 45-58.
- Freeth 2009:** T. Freeth, Decoding an Ancient Computer, *Scientific American* 301.6 (12/2009) 76-83.
- Freeth κ.ά. 2006:** T. Freeth – Y. Bitsakis – X. Moussas – J.H. Seiradakis – A. Tselikas – H. Mangou – M. Zafeiropoulou – R. Hadland – D. Bate – A. Ramsey – M. Allen – A. Crowley – P. Hockley – T. Malzbender – D. Gelb – W. Ambrisco – M.G. Edmunds, Decoding the Ancient Greek Astronomical Calculator known as the Antikythera Mechanism, *Nature* 444 (11/2006) 587-591.
- Freeth κ.ά. 2008:** T. Freeth – A. Jones – J.M. Steele – Y. Bitsakis, Calendars with Olympiad Display and Eclipse Prediction on the Antikythera Mechanism, *Nature* 454 (07/2008) 614-617.
- Freeth – Jones 2012:** T. Freeth – A. Jones, The Cosmos in the Antikythera Mechanism, *ISAW Papers*, 4. To be available at <http://dlib.nyu.edu/awdl/isaw/isaw-papers/4> (2012)
- Frielinghaus 2011:** H. Frielinghaus, *Die Helme von Olympia. Ein Beitrag zu Waffenweihungen in griechischen Heiligtümern*, Berlin – New York 2011.
- Froning 1981:** H. Froning, *Marmor-Schmuckreliefs mit griechischen Mythen im 1 Jh. v. Chr. Untersuchungen zu Chronologie und Funktion*, Mainz am Rhein 1981.
- Frost 1903:** K.T. Frost, The Statues from Cerigotto, *JHS* 23 (1903) 217-236.
- Fuchs 1957:** W. Fuchs, Eine Bronzestatuette des strengen Stiles im Lateran, *RM* 64 (1957) 222-231.
- Fuchs 1963:** W. Fuchs, *Der Schiffsfund von Mahdia*, Tübingen 1963.
- Gabrielsen 1997:** V. Gabrielsen, *The Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes*, Åhhus 1997.

- Gabrielsen 2001:** V. Gabrielsen, The Rhodian Associations and Economic Activity, στον τόμο: Archibald κ.ά. 2001, 215-244.
- Gabrielsen 2003:** V. Gabrielsen, Piracy and the Slave Trade, στον τόμο: Erskine 2003, 389-404.
- Galili κ.ά. 2002:** E. Galili – B. Rosen – J. Sharvit, Fishing-Gear Sinkers Recovered from an Underwater Wreckage Site, off the Carmel Coast, Israel, *IntJNautA* 31.2 (2002) 182-201.
- Galsterer 1994a:** H. Galsterer, Kunstraub und Kunsthandel im republikanischen Rom, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 857-866.
- Gardner 2000:** B. Gardner, *A 3D Analysis of X-rays of the Antikythera Mechanism*, Διδακτορική Διατριβή, Sydney 2000.
- Gelsdorf 1994a:** Fr. Gelsdorf, Antike Schifffahrtsrouten im Mittelmeer, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 751-758.
- Gelsdorf 1994b:** Fr. Gelsdorf, Antike Wrackfunde mit Kunsttransporten im Mittelmeer, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 759-766.
- Geominy 1994:** W. Geominy, Der Schiffsfund von Mahdia und seine Bedeutung für die antike Kunstgeschichte, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 927-942.
- Geominy 2004:** W. Geominy, Die Zeit von 390 bis 360 v. Chr., στον τόμο: Bol 2004, 259-302.
- Gershenson 1998:** D.E. Gershenson, Coryphaion, Cephalorion, and Rhosos, *JQR* 89.1 (1998) 127-130.
- Gianfrotta – Pomey 1980:** P.A. Gianfrotta – P. Pomey, *Archeologia subacquea. Storia, tecniche, scoperte e relitti*, Milano 1980.
- Gibbins 2001:** D. Gibbins, Shipwrecks and Hellenistic Trade, στον τόμο: Archibald κ.ά. 2001, 205-232.
- Gleave 2000:** J. Gleave, Website at www.grand-illusions.com/antikyth/htm (2000).
- Grace 1965:** V.R. Grace, The Commercial Amphoras from the Antikythera Shipwreck, στον τόμο: Weinberg κ.ά. 1965, 5-17.
- Grace 1979:** V.R. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade, Agora*, Picture Book no 6, Princeton 1979.
- Green 2000:** P. Green, Pergamon and Sperlonga. A Historian's Reactions, στον τόμο: N.T. de Grummond – B.S. Ridgway (επιμ.), *From Pergamon to Sperlonga. Sculpture and Context*, Berkeley – Los Angeles – London 2000, 166-190.
- Green 2008:** K. Green, «Rhosica Vasa» as Metalwork Rather than Earthenware: an Interpretation Reinforced by Philological Analysis, *Facta* 2 (2008) 231-233.
- Greifenhagen 1975:** A. Greifenhagen, *Schmuckarbeiten in Edelmetall II. Einzelstücke*, Berlin 1975.
- Grose 1979:** D.F. Grose, The Syro-Palestinian Glass Industry in the Later Hellenistic Period, *Muse* 13 (1979) 54-67.
- Grose 1989:** D.F. Grose, *The Toledo Museum of Art. Early Ancient Glass: Core-formed, Rod-formed, and Cast Vessels and Objects from the Late Bronze Age to the Early Roman Empire, 1600 B.C. to A.D. 50*, New York – Toledo 1989.
- de Grummond 2000:** N.T. de Grummond, Gauls and Giants, Skylla and the Palladion, στον τόμο: N.T. de Grummond – B.S. Ridgway (επιμ.), *From Pergamon to Sperlonga. Sculpture and Context*, Berkeley – Los Angeles – London 2000, 255-277.
- Guldager Bilde 1993:** P. Guldager Bilde, Mouldmade Bowls, Centres and Peripheries in the Hellenistic World, στον τόμο: *Centre and Periphery in the Hellenistic World*, Aarhus 1993, 192-209.
- Gunther 1932:** R.T. Gunther, *The Astrolabes of the World*, A, Oxford 1932.
- Hackens 1970:** T. Hackens, Les monnaies, στον τόμο: Ph. Bruneau (επιμ.), *L'ilot de la Maison des Comédiens, Délos XXVII*, Paris 1970, 387-419.
- Hackens 1976:** T. Hackens, *Catalogue of the Classical Collection: Classical Jewelry. Museum of Art, Rhode Island School of Design*, Rhode Island 1976.
- Hartner 1939:** W. Hartner, The Principle and Use of the Astrolabe, στον τόμο: A.U. Pope – Ph. Ackerman (επιμ.), *A Survey of Persian Art, from Prehistoric Times to the Present III*, London 1939, 2531.
- Hartner 1967:** W. Hartner, The Principle and Use of the Astrolabe, στον τόμο: A.U. Pope – Ph. Ackerman (επιμ.), *A Survey of Persian Art, from Prehistoric Times to the Present VI*, London – New York 1967, 2530-2554.
- Häuber 1994:** Chr. Häuber, ...endlich lebe ich wie ein Mensch. Zu *domus, horti und villae* in Rom, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 911-926.
- Hayes 1985:** J. Hayes, *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana del bacino mediterraneo (tardo hellenismo e primo impero)*, EAA Suppl. 2, Roma 1985.
- Hayes 1990:** J.W. Hayes, Μερικές υστεροελληνιστικές ομάδες από τις ανασκαφές της «οικίας του Διονύσου» στην Πάφο, στον τόμο: *Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά Προβλήματα της Ελληνιστικής Κεραμικής (Πόδος, 22-25 Μαρτίου 1989)*, Αθήνα 1990, 115-119.
- Hayes 1991:** J. Hayes, *The Hellenistic and Roman Pottery, Paphos III*, Nicosia 1991.
- Hayes 2008:** J.W. Hayes, *Roman Pottery. Fine-Ware Imports, Agora XXXII*, Princeton 2008.
- Head 1880:** B.V. Head, On the Chronological Sequence of the Coinage of Ephesus, *NumChron* 20 (1880) 85-173.
- Head 1892:** B.V. Head, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Ionia*, London 1892.
- Heilmeyer 1994:** W.-D. Heilmeyer, Zur Oberfläche antiker Großbronzen, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 801-807.
- Hekler 1913:** A. Hekler, *Portraits antiques*, Paris 1913.
- Hellenkemper 1994:** H. Hellenkemper, Der Weg in die Katastrophe: Mutmaßungen über die letzte Fahrt des Mahdia-Schiffes, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 153-164.
- Hellenkemper Salies κ.ά. 1994:** G. Hellenkemper Salies – H.-H. von Prittwitz und Gaffron – G. Bauchhenß (επιμ.), *Das Wrack: Der antike Schiffsfund von Mahdia*, Κατάλογος Έκθεσης, Rheinisches Landesmuseum, Bonn, 1,1-2, Köln 1994.
- Hellström 1965:** P. Hellström, Pottery of Classical and Later Date, Terracotta Lamps and Glass, *Labraunda: Swedish Excavations and researches II*, Lund 1965.
- Herrmann 1973:** A. Herrmann, *AJA* 77.4 (1973) 451-453 (βιβλιοκρισία στο Bol 1972).
- Herz 2010:** N. Herz, The Classical Marble Quarries of Paros: Paros-1, Paros-2 and Paros-3, στον τόμο: D.U. Schilardi – D. Katsonopoulou (επιμ.), *Paria Lithos. Parian Quarries, Marble and Workshops of Sculpture², Proceedings of the First International Conference on the Archaeology of Paros and the Cyclades, Paros, 2 - 5.10.1997*, Athens 2010, 27-33.
- Hesnard κ.ά. 1988:** A. Hesnard – M.B. Carre – M. Rival, *L' épave Grand Ribaud D (Huères, Var), Archaeonautica* 8 (1988) 3-180.
- Higgins 1980:** R.A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery²*, London 1980.
- Hiller 1962:** Fr. Hiller, Zum Neapler Äschines, *MarbWPr* 1962, 53-60.
- Himmelmann 1970:** N. Himmelmann, Der «Sarkophag» aus Megiste, *AbhMainz* 1 (1970) 5-30.
- Himmelmann 1989:** N. Himmelmann (επιμ.), *Herrscher und Athlet: Die Bronzen vom Quirinal*, Κατάλογος Έκθεσης, Bonn, Akademisches Kunstmuseum, 20.6 – 5.9.1989, Milano 1989.
- Himmelmann 1990:** N. Himmelmann, Antisthenes, στον τόμο: Andreae 1990, 13-23.
- Himmelmann 1994:** N. Himmelmann, Mahdia und Antikythera, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά., 1994, 849-855.
- Himmelmann 1995:** N. Himmelmann, *Sperlonga: Die homerischen Gruppen und ihre Bildquellen*, Opladen 1995.
- Himmelmann 2009:** N. Himmelmann, *Der ausruhende Herakles*, Padeborn – München – Wien – Zürich 2009.
- Hocker 1995:** F. Hocker, Lead Hull Sheathing in Antiquity, *Trópic* 3 (1995) 197-206.
- Höckmann 1994:** O. Höckmann, Das Schiff, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 53-81.
- Hoff 1994:** R. von den Hoff, *Philosophenporträts des Früh- und Hochhellenismus*, München 1994.
- Høgel 2008:** Chr. Høgel, Cicero on Atticus Serving from «Rhosica Vasa», *Facta* 2 (2008) 221-223.
- Hollinshead 2002:** M.B. Hollinshead, Extending the Reach of Marble: Struts in Greek and Roman Sculpture, στον τόμο: El. K. Gazda (επιμ.), *The Ancient Art of Emulation. Studies in Artistic Originality and Tradition from the Present to Classical Antiquity*, Michigan University 2002, 117-152.
- Hölscher 1994:** T. Hölscher, Hellenistische Kunst und römische Aristokratie, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 875-888.
- Hopkins 1983:** K. Hopkins, Models, Ships, and Staples, στον τόμο: P. Garnsey – C.R. Whittaker (επιμ.), *Trade and Famine in Classical Antiquity*, Cambridge 1983, 84-109.
- Houser 1987:** C. Houser, *Greek Monumental Bronze Sculpture of the Fifth and Fourth Centuries B.C.*, New York – London 1987.
- Howells 1973:** W.W. Howells, *Cranial Variation in Man: a Study by Multivariate Analysis of Patterns of Difference among Recent Human Populations*, Cambridge Mass. 1973.
- Howland 1958:** R.H. Howland, *Greek Lamps and their Survivals, Agora IV*, Princeton 1958.
- Hübner 1986:** G. Hübner, Der Porträtkopf. Überlegungen zu pergamenischen Porträtplastik vom 2. Jh. v. Chr. bis in augusteische Zeit, στον τόμο: M.N. Filgis – W. Radt (επιμ.), *Die Stadtgrabung: Das Heroon, AvP XV.1*, Berlin 1986, 127-145.

- Hübner 2000:** G. Hübner, Zur Lagynos: Aspekte und Retrospektiven, στον τόμο: *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογικά Προβλήματα*. Κλειστά Σύνολα - Εργαστήρια (Χανιά, Απρίλιος 1997), Αθήνα 2000, 161-178.
- Humphrey – Oleson – Sherwood 1998:** J.W. Humphrey – J.P. Oleson – A.N. Sherwood (επιμ.), *Greek and Roman Technology, A Sourcebook*, London 1998.
- Ignatiadou 2009:** D. Ignatiadou, Almonds, Lobes and Ribs, στον τόμο: K. Janssens et al. (επιμ.), *Annales du 17e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, Anvers 2006*, Antwerp 2009, 15-20.
- Imperium Konflikt Mythos 2009:** *Imperium Konflikt Mythos. 2000 Jahre Varusschlacht*, Κατάλογος Έκθεσης, LWL-Römermuseum in Haltern am See, 15.5 – 11.10.2009, Stuttgart 2009.
- Isager 1993:** J. Isager, The Hellenization of Rome. Luxuria or Liberalitas?, στον τόμο: P. Guldager Bilde – I. Nielsen – M. Nielsen (επιμ.), *Aspects of Hellenism in Italy: Towards a Cultural Unity?*, Copenhagen 1993, 257-275.
- Jackson 2006:** M. Jackson, *Hellenistic Gold Eros Jewellery. Technique, Style and Chronology*, Oxford 2006.
- Jackson 2010:** M.M. Jackson, New Jewellery Evidence from the Antikythera Shipwreck: A Stylistic and Chronological Analysis, *BCH* 134 (2010) 177-194.
- Jockey 1998:** Ph. Jockey, Neither School nor Koine: The Local Workshops of Delos and their Unfinished Sculpture, στον τόμο: O. Palagia – W. Coulson (επιμ.), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture, Proceedings of an International Conference Held at the American School of Classical Studies at Athens, 15–17.3.1996*, Oxford 1998, 177-184.
- De Julis:** E. De Julis, *Gli Ori di Taranto in età ellenistica*⁵, Milano 1987.
- Kabbadias 1901:** P. Kabbadias, The Recent Finds Off Cythera, *JHS* 21 (1901) 205-208.
- Kallet-Marx 1995:** R. Kallet-Marx, *Hegemony to Empire. The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1995.
- Kaltsas 2008:** N. Kaltsas (επιμ.), *Agon. The Spirit of Competition in Ancient Greece*, Κατάλογος Έκθεσης, Capital Museum, Beijing, 31.7 – 14.10.2008, Athens 2008.
- Kansteiner 2000:** S. Kansteiner, *Herakles. Die Darstellungen in der Großplastik der Antike*, Köln – Weimar – Wien 2000.
- Karagiorga 1995:** Th. Karagiorga, Der verkannte Protesilaos, *AM* 110 (1995) 207-233.
- Karo 1948:** G. Karo, Art Salvaged from the Sea, *Archaeology* 1 (1948) 179-185.
- Karo 1965:** G. Karo, Antikythera, στον τόμο: J. du Plat Taylor (επιμ.), *Marine Archaeology: Developments during Sixty Years in the Mediterranean*, London 1965, 35-39.
- Karusu 1985:** S. Karusu, Der Bronzekopf aus Antikythera – ein kynischer Philosoph, στον τόμο: *Pro arte antiqua. Festschrift für Hedwig Kenner II*, Wien 1985, 207-213.
- Kasten 1976:** H. Kasten (επιμ.), *Marcus Tullius Cicero, Atticus-Briefe*² (Lateinisch-Deutsch), München 1976.
- Kern 1957:** J.H.C. Kern, An Attic 'Feeding-bottle' of the 4th Century B.C. in Leyden, *Mnemosyne* 10 (1957) 16-21.
- Kienast 2007:** H. Kienast, *O Πόργος των Ανέμων. Οι Αέρηδες*, Αθήνα 2007.
- Kinns 1987:** Ph. Kinns, Asia Minor, στον τόμο: A.M. Burnett – M.H. Crawford (επιμ.), *The Coinage of the Roman World in the Late Republic, Proceedings of a Colloquium Held at the British Museum in September 1985*, Oxford 1987, 105-119.
- Kleiner 1972:** F.S. Kleiner, The Dated Cistophori of Ephesus, *AnsMusNotes* 18 (1972) 17-32.
- Kleiner 1974:** F.S. Kleiner, The Giresun Hoard, *AnsMusNotes* 19 (1974) 3-25.
- Kleiner 1978:** F.S. Kleiner, Hoard Evidence and the Late Cistophori of Pergamum, *AnsMusNotes* 23 (1978) 77-105.
- Kleiner – Noe 1977:** F.S. Kleiner – S.P. Noe, *The Early Cistophoric Coinage*, New York 1977.
- Krahmer 1931:** G. Krahmer, Eine Jünglingsfigur mittelhellenistischer Zeit, *RM* 46 (1931) 130-149.
- Kreeb 1984:** M. Kreeb, Studien zur figürlichen Ausstattung delischer Privathäuser, *BCH* 108 (1984) 317-343.
- Kreeb 1988:** M. Kreeb, *Untersuchungen zur figürlichen Ausstattung delischer Privathäuser*, Chicago 1988.
- Kreissig 1978:** H. Kreissig, *Wirtschaft und Gesellschaft im Seleukidenreich. Die Eigentums- und Abhängigkeitsverhältnisse*, Berlin 1978.
- Krogman – İşcan 1986:** W.M. Krogman – M.Y. İşcan, *The Human Skeleton in Forensic Medicine*, Springfield, Illinois 1986.
- Krull 1985:** D. Krull, *Der Herakles vom Typ Farnese: kopienkritische Untersuchung einer Schöpfung des Lysipp*, Frankfurt am Main – Bern – New York 1985.
- Kyrieleis 1969:** H. Kyrieleis, *Throne und Klinen. Studien zur Formgeschichte altorientalischer und griechischer Sitz- und Liegemöbel vorhellenistischer Zeit*, Berlin 1969.
- Landwehr 1990:** Chr. Landwehr, Die Sitzstatue eines bärtigen Gottes in Cherchel: zur Originalität römischer Vätergottdarstellungen, στον τόμο: Andreae 1990, 101-122.
- Landwehr 2000:** Chr. Landwehr, *Die römischen Skulpturen von Caesarea Mauretaniae II: Idealplastik. Männliche Figuren*, Mainz am Rhein 2000.
- Laser 1987:** S. Laser, *Sport und Spiel*, Göttingen 1987.
- Lawall 2002:** M.L. Lawall, Early Excavations at Pergamon and the Chronology of Rhodian Amphora Stamps, *Hesperia* 71 (2002) 295-324.
- Lawall 2004:** M.L. Lawall, Archaeological Context and Aegean Amphora Chronologies. A Case Study of Hellenistic Ephesos, στον τόμο: J. Eiring (επιμ.), *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, 26 – 29.9.2002*, Aarhus University Press 2004, 171-188.
- Laumonier 1977:** A. Laumonier, *La céramique hellénistique à reliefs: ateliers "ioniens", Délos XXXI*, Paris 1977.
- Laurenzi 1941:** L. Laurenzi, *Ritratti Greci*, Firenze 1941.
- Lauter 1966:** H. Lauter, *Zur Chronologie römischer Kopien nach Originalen des V. Jahrhunderts, Διδακτορική Διατριβή*, Bonn 1966.
- Leibundgut 1990:** A. Leibundgut, Polykletische Elemente bei späthellenistischen und römischen Kleinbronzen: zur Wirkungsgeschichte Polyklets in der Kleinplastik, στον τόμο: Beck κ.ά. 1990, 397-427.
- Leroux 1913:** G. Leroux, *Lagynos. Recherches sur la céramique et l'art ornemental hellénistique*, Paris 1913.
- Lévy 1965:** E. Lévy, Trésor hellénistique trouvé à Délos en 1964. Seconde partie: les bijoux, *BCH* 89 (1965) 535-566.
- LewisD 1997:** D.M. Lewis, The Chronology of the Athenian New Style Coinage, στον τόμο: P.J. Rhodes (επιμ.), *Selected Papers in Greek and Near Eastern History*, Cambridge 1997, 294-320.
- LewisM 1997:** M.J.T. Lewis, *Millstone and Hammer: The Origins of Water Power*, University of Hull 1997.
- Lewis 2000:** M. Lewis, The Hellenistic Period, στον τόμο: Ö. Wikander (επιμ.), *Handbook of Ancient Water Technology*, Leiden 2000, 631-648.
- Ley κ.ά. 1994:** C.A. Ley – L.C. Aiello – T. Mollison, Cranial Suture Closure and its Implications for Age Estimation, *International Journal of Osteoarchaeology* 4 (1994) 193-207.
- Lierke 2009:** R. Lierke, *Die nicht-geblasenen antiken Glasgefäße - ihre Herstellung von den Anfängen bis zu den Luxusgläsern der Römer. The Non-blown Ancient Glass Vessels - their Manufacturing from the Beginning to the Luxury Glasses of the Romans*, Offenbach 2009.
- Linfer 1976:** A. Linfer, *Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an weiblichen Gewandfiguren*, Wiesbaden 1976.
- Linfer 1990:** A. Linfer, Die Schule des Polyklet, στον τόμο: Beck κ.ά. 1990, 240-297.
- Liou – Domergue 1990:** B. Liou – C. Domergue, Le commerce de la Bétique au 1er siècle de notre ère. L'épave Sud-Lavezzi 2 (Bonifacio, Corse du Sud), *Archaeonautica* 10 (1990) 11-123.
- Lippold 1911:** G. Lippold, Jünglingsstatue von Antikythera, *JdI* 26 (1911) 271-280.
- Lippold 1923:** G. Lippold, *Kopien und Umbildungen griechischer Statuen*, München 1923.
- Lippold 1950:** G. Lippold, *Die Griechische Plastik*, München 1950.
- de Luca 1990:** G. de Luca, Asklepios in Pergamon, στον τόμο: Andreae 1990, 25-40.
- Lullies – Hirmer 1979:** R. Lullies – M. Hirmer, *Griechische Plastik: Von den Anfängen bis zum Beginn der römischen Kaiserzeit*⁴, München 1979.
- Lund 1999:** J. Lund, Rhodian Amphorae in Rhodes and Alexandria as Evidence of Trade, στον τόμο: V. Gabrielsen κ.ά. (επιμ.), *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society*, Aarhus 1999, 185-204.
- Lund 2002:** J. Lund, The Ontogenesis of Cypriot Sigillata, στον τόμο: A. Rathje – M. Nielsen – B. Bundgaard Rasmussen (επιμ.), *Pots for the Living. Pots for the Dead*, Copenhagen 2002, 185-223.
- Lund 2005:** J. Lund, An Economy of Consumption: The Eastern Sigillata A Industry in the Late Hellenistic Period, στον τόμο: Z.H. Archibald – J.K. Davies – V. Gabrielsen (επιμ.), *Making, Moving and Managing. The New World of Ancient Economies, 323-31 B.C.*, Oxford 2005, 233-252.
- Lund – Malfitana – Poblome 2006:** J. Lund – D. Malfitana – J. Poblome, "Rhosica vasa mandavi"

- (Cic. Att. 6.1.13). Towards the Identification of a Major Ceramic Tableware Industry of the Eastern Mediterranean: Eastern Sigillata A, *ArchCl* 57 (2006) 491-507.
- Lund – Malfitana – Poblome 2008:** J. Lund – D. Malfitana – J. Poblome, “Rhosica Vasa”: The Quest Continues, *Facta* 2 (2008) 217-219.
- MacKendrick 1995:** P. MacKendrick (με την τεχνική υποστήριξη του E.L. Benett, jr.), *The Speeches of Cicero. Context, Law, Rhetoric*, London 1995.
- Maderna 1988:** C. Maderna, *Iuppiter, Diomedes und Merkur als Vorbilder für römische Bildnisstatuen. Untersuchungen zum römischen statuarischen Idealporträt*, Heidelberg 1988.
- Maderna 2004:** C. Maderna, Die letzten Jahrzehnte der spätklassischen Plastik, στον τόμο: *Bol* 2004, 303-382.
- Maderna-Lauter 1990:** C. Maderna-Lauter, Polyklet in hellenistischer und römischer Zeit, στον τόμο: Beck κ.ά. 1990, 298-327.
- Malamidou 2005:** V. Malamidou, *Roman Pottery in Context. Fine and Coarse Wares from Five Sites in North-eastern Greece*, London 2005.
- Malfitana 2002:** D. Malfitana, Eastern Terra Sigillata Wares in the Eastern Mediterranean. Notes on an Initial Quantitative Analysis, στον τόμο: F. Blonde – P. Ballet – J.-P. Salles (επιμ.), *Céramiques hellénistiques et romaines. Productions et diffusion en Méditerranée orientale (Chypre, Égypte et côte syro-palestinienne)*, Lyon 2002, 133-147.
- Malfitana – Poblome – Lund 2005:** D. Malfitana – J. Poblome – J. Lund, Eastern Sigillata A in Italy. A Social-Economic Evaluation, *BABesch* 80 (2005) 199-212.
- Mandel 2000:** V. Mandel, Weißgrundige Lagynoi aus Knidos, στον τόμο: *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογικά Προβλήματα. Κλειστά Σύνολα - Εργαστήρια (Χανιά, Απρίλιος 1997)*, Αθήνα 2000, 179-188.
- Mandel 2007:** U. Mandel, Räumlichkeit und Bewegungserleben - Körperschicksale im Hochhellenismus (240-190 v. Chr.), στον τόμο: *Bol* 2007, 103-187.
- Mango 2001:** El. Mango, Kleoneikos, ein gebildeter Palastrit. Überlegungen zum ‘Jüngling von Eretria’, στον τόμο: S. Buzzi κ.ά. (επιμ.), *Zona Archeologica. Festschrift für Hans Peter Isler zum 60. Geburtstag*, Bonn 2001, 279-288.
- Mansuelli 1958:** G.A. Mansuelli, *Galleria degli Uffizi: Le sculture I*, Roma 1958.
- Marcadé 1957:** J. Marcadé, Sculptures argiennes, *BCH* 81 (1957) 405-474.
- Marcadé 1969:** J. Marcadé, *Au Musée de Délos. Étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'île*, Paris 1969.
- Maróti 1961:** E. Maróti, Die Rolle der Seeräuber zur Zeit der römischen Bürgerkriege, *Das Altertum* 7 (1961) 32-41.
- Maróti 1969-1970:** E. Maróti, Der Sklavenmarkt auf Delos und die Piraterie, *Helikon* 9-10 (1969-1970) 24-42.
- Martinez 2007:** J.-L. Martinez, Les styles praxitéliens aux époques hellénistique et romaine, στον τόμο: A. Pasquier – J.-L. Martinez (επιμ.), *Praxitèle, Κατάλογος έκθεσης, Λούβρο, 23.3 – 18.6.2007*, Paris 2007, 294-359.
- Mastrocinque 2009:** A. Mastrocinque, The Antikythera Shipwreck and Sinope's Culture during the Mithridatic Wars, στον τόμο: J.M. Højte (επιμ.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Aarhus 2009, 313-319.
- Mattusch 1996:** C.C. Mattusch, *Classical Bronzes. The Art and Craft of Greek and Roman Statuary*, Ithaca 1996.
- Mattusch 2008:** C. Mattusch, Metalworkings and Tools, στον τόμο: Oleson 2008, 418-438.
- Mattusch – Lie 2005:** C.C. Mattusch – H. Lie, *The Villa dei Papiri at Herculaneum: Life and Afterlife of a Sculpture Collection*, Los Angeles 2005.
- Mayence – Leroux 1907:** F. Mayence – G. Leroux, Remarques sur quelques statues découvertes à Délos, *BCH* 31 (1907) 389-419.
- McClellan 1984:** M.C. McClellan, *Core-formed Glass from Dated Contexts*, Διδακτορική Διατριβή, University of Pennsylvania 1984.
- McGrail 2008:** S. McGrail, Sea Transport. Part I: Ships and Navigation, στον τόμο: Oleson 2008, 606-637.
- Measham – Spathari – Donnelly 2000:** T. Measham – E. Spathari – P. Donnelly (επιμ.), *1000 Years of the Olympic Games. Treasures of Ancient Greece*, Κατάλογος Έκθεσης, Powerhouse Museum, Sydney 19.7 – 15.11.2000, Sydney 2000.
- Medas 2009:** S. Medas, Andature e manovre con la vela quadra., στον τόμο: X. Nieto – M.A. Cau (επιμ.), *Arqueologia náutica mediterrània*, Catalunya 2009, 419-426.
- Metzger 1994:** I.R. Metzger, Ein hellenistisches Grabmonument in Eretria, στον τόμο: *Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογμένα Σύνολα-Εργαστήρια (Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991)*, Αθήνα 1994, 171-179.
- Meyer-Schlichtmann 1988:** C. Meyer-Schlichtmann, *Die Pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon. Mitte 2. Jh. v. Chr. - Mitte 2. Jh. n. Chr.*, Berlin 1988.
- Mezger 2000:** H. Mezger, Early Eastern Sigillata A from Paphos, στον τόμο: *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογικά Προβλήματα. Κλειστά Σύνολα-Εργαστήρια (Χανιά, Απρίλιος 1997)*, Αθήνα 2000, 237-246.
- Michalowski 1932:** C. Michalowski, *Les portraits hellénistiques et romains*, Délos XIII, Paris 1932.
- Milleker 1986:** E. Johnston Milleker, *The Statue of Apollo Lykeios in Athens*, Διδακτορική Διατριβή, New York University 1986.
- Miller 1979:** S.G. Miller, *Two Groups of Thessalian Gold*, Berkeley 1979.
- Mitsopoulos-Leon 1975:** V. Mitsopoulos-Leon, Gefässe der Ostsigillata A von einem gesunkenen Schiff aus dem Golf von Antalya, *Germania* 53 (1975) 101-112.
- Mlynarczyk 2002:** J. Mlynarczyk, Hellenistic Fine Wares at Tell Keisan. A Pattern of Importations, στον τόμο: F. Blonde – P. Ballet – J.-P. Salles (επιμ.), *Céramiques hellénistiques et romaines. Productions et diffusion en Méditerranée orientale (Chypre, Égypte et côte syro-palestinienne)*, Lyon 2002, 117-132.
- Molnar 1971:** S. Molnar, Human Tooth Wear, Tooth Function and Cultural Variability, *American Journal of Physical Anthropology* 34 (1971) 175-190.
- Mols 1999:** S.T.A. Mols, *Wooden Furniture in Herculaneum: Form, Technique and Function*, Amsterdam 1999.
- Moreno 1982:** P. Moreno, Il Farnese ritrovato ed altri tipi di Erakle in riposo, *MEFRA* 94.1 (1982) 379-526.
- Moreno 1987:** P. Moreno, *Vita e arte di Lisippo*, Milano 1987.
- Moreno 1994:** P. Moreno, *Scultura ellenistica I-II*, Roma 1994.
- Moreno 1995:** P. Moreno, *Lisippo. L'arte e la fortuna*, Κατάλογος έκθεσης, Ρώμη, Palazzo dei Esposizioni, Milan 1995.
- Mørkholm 1991:** O. Mørkholm, *Early Hellenistic Coinage: from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 BC)*, Cambridge 1991.
- Morrow 1985:** K. Dohan Morrow, *Greek Footwear and the Dating of Sculpture*, Madison, Wisconsin 1985.
- Muckelroy 1978:** K. Muckelroy, *Maritime Archaeology*, Cambridge 1978.
- Müller 1998:** J.W. Müller, The Chronology of Ephesos Revisited, *SchwNumRu* 77 (1998) 73-80.
- Muthmann 1951:** F. Muthmann, *Statuenstützen und dekoratives Beiwerk an griechischen und römischen Bildwerken*, Heidelberg 1951.
- Mutz 1972:** A. Mutz, *Die Kunst des Metalldrehs bei den Römern. Interpretationen antiker Arbeitsverfahren auf Grund von Werkspuren*, Basel 1972.
- Mygind 1999:** B. Mygind, Intellectuals in Rhodes, στον τόμο: V. Gabrielsen κ.ά. (επιμ.), *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society*, Aarhus 1999, 247-293.
- Nafplioti 2007:** A. Nafplioti, *Population Bio-cultural History in the South Aegean during the Bronze Age*, Διδακτορική Διατριβή, University of Southampton 2007.
- Nenna 1999:** M.-D. Nenna, *Les Verres, Délos XXXVII*, Paris 1999.
- Neudecker 1988:** R. Neudecker, *Die Skulpturenausstattung römischer Villen in Italien*, Mainz am Rhein 1988.
- Neugebauer 1969:** O. Neugebauer, *The Exact Sciences in Antiquity*², Dover New York 1969.
- Nicolet 1980:** C. Nicolet (επιμ.), *Insula sacra. La loi Gabinia-Calpurnia de Délos (58 a. J.-C.)*, Rome 1980.
- Niemeier 1985:** J.-P. Niemeier, *Kopien und Nachahmungen im Hellenismus: ein Beitrag zum Klassizismus des 2. und frühen 1. Jhs. v. Chr.*, Bonn 1985.
- Oleson 1984:** J.P. Oleson, *Greek and Roman Mechanical Water-Lifting Devices: The History of a Technology*, Toronto 1984.
- Oleson 2000a:** J.P. Oleson, Ancient Sounding Weights: A Contribution to the History of Mediterranean Navigation, *JRA* 13 (2000) 293-310.
- Oleson 2000b:** J.P. Oleson, Water-lifting, στον τόμο: Ö. Wikander (επιμ.), *Handbook of Ancient Water Technology*, Leiden 2000, 217-302.
- Oleson 2006:** J.P. Oleson, Herodotus, Aristotle, and Sounding Weights: The Deep Sea as a Frontier in the Classical world, στον τόμο: Γ. Καζάζη (επιμ.), *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, Αθήνα 2006, 32-43.
- Oleson 2008:** J.P. Oleson (επιμ.), *The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World*, Oxford 2008.
- Ortner 2003:** D.J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, San Diego 2003.

- Özyigit 1990:** O. Özyigit, Céramiques hellénistiques d'après les fouilles de Pergame, στον τόμο: *B' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά Προβλήματα της Ελληνιστικής Κεραμικής (Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989)*, Αθήνα 1990, 94-98.
- Özyigit 2000:** Ö. Özyigit, The Chronology of Pergamene Appliqué Ware, στον τόμο: *Ε' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά προβλήματα. Κλειστά Σύνολα - Εργαστήρια (Χανιά, Απρίλιος 1997)*, Αθήνα 2000, 195-198.
- Päffgen – Zanier 1994:** B. Päffgen – W. Zanier, Kleinfunde aus Metall, στον τόμο: *Hellenkemper Salies κ.ά.* 1994, 111-130.
- Palagia 1980:** O. Palagia, *Euphranor*, Leiden 1980.
- Papalas 1984:** A.J. Papalas, The Development of Greek Boxing, *The Ancient World* 9 (1984) 65-76.
- Papaspiridi 1927:** S. Papaspiridi, *Guide du Musée National. Marbres, bronzes et vases*, Athènes 1927.
- Pape 1975:** M. Pape, *Griechische Kunstwerke aus Kriegsbeute und ihre öffentliche Aufstellung in Rom: Von der Eroberung von Syrakus bis in augusteische Zeit*, Διδακτορική Διατριβή, Hamburg 1975.
- Parker 1980:** A. Parker, *Roman Wrecks in the Western Mediterranean*, στον τόμο: K. Muckelroy (επιμ.), *Archaeology Under Water. An Atlas of the World's Submerged Sites*, London 1980, 50-51.
- Parker 1992:** A.J. Parker, *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean and the Roman Provinces*, Oxford 1992.
- Parlasca 1955:** Kl. Parlasca, Das Verhältnis der megarischen Becher zum Alexandrinischen Kunsthandwerk, *Jdl* 70 (1955) 129-154.
- Pasquier 2007:** A. Pasquier, Les Aphrodites de Praxitèle, στον τόμο: A. Pasquier – J.-L. Martinéz (επιμ.), *Praxitèle*, Κατάλογος έκθεσης, Λούβρο, 23.3 – 18.6.2007, Paris 2007, 130-201.
- Pastore 2010:** G. Pastore, *Il planetario di Archimede ritrovato*, Policoro 2010.
- Paterson 2001:** J. Paterson, *Hellenistic Economies. The Case of Rome*, στον τόμο: Archibald κ.ά. 2001, 367-378.
- Peacock 1986:** D.P.S. Peacock – D.F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy*, London – New York 1986.
- Perizonius 1984:** W.R.K. Perizonius, Closing and Non-Closing Sutures in 256 Crania of Known Age and Sex from Amsterdam (A.D. 1883-1909), *Journal of Human Evolution* 13 (1984) 201-206.
- Pernice 1900:** E. Pernice, Bronzen aus Boscoreale, *AA* 15 (1900) 177-198.
- Petrovsky 1994:** R. Petrovsky, Die Bronzegefäße, στον τόμο: *Hellenkemper Salies κ.ά.* 1994, 663-700.
- Pfrommer 1993:** M. Pfrommer, *Metalwork from the Hellenized East. Catalogue of the Collections. The J. P. Getty Museum*, Malibu 1993.
- Pfeiler-Lippitz 1972:** B. Pfeiler-Lippitz, Späthellenistische Goldschmiedearbeiten, *AntK* 15 (1972) 107-119.
- Poblome 2008:** J. Poblome, Ex Oriente Lux. A Panorama of Craft Studies in the Roman East, *ZSchwA* 65 (2008) 79-83.
- Polito 1998:** E. Polito, *Fulgentibus Armis: Introduzione allo studio dei fregi d'armi antichi*, Roma 1998.
- Pollitt 2000:** J.J. Pollitt, *Η Τέχνη στην Ελληνιστική Εποχή* (ελλ. μτφρ. Α. Γκαζή)³, Αθήνα 2000.
- Pomey – Tchernia 1978:** P. Pomey – A. Tchernia, Le tonnage maximum des navires de commerce romains, *Archaeonautica* 2 (1978) 233-251.
- Pomey 1997:** P. Pomey (επιμ.), *La navigation dans l'antiquité*, Aix-en-Provence 1997.
- Pomey 2005:** P. Pomey – E. Rieth, *L'archéologie navale*, Paris 2005.
- Price 1955:** D.J. de Solla Price, Clockwork before the Clock, *Horological Journal* 97 (1955) 811-813.
- Price 1956:** D.J. de Solla Price, Clockwork before the Clock, *Horological Journal* 98 (1956) 31-34.
- Price 1959a:** D.J. de Solla Price, On the Origin of Clockwork, Perpetual Motion Devices and Compass, *United States National Museum Bulletin* 218, Washington D.C. 1959.
- Price 1959b:** D.J. de Solla Price, An Ancient Greek Computer, *Scientific American* 200 (1959) 60-67.
- Price 1974, 1975:** D.J. de Solla Price, Gears from the Greeks: The Antikythera Mechanism – A Calendar Computer from ca. 80 B.C., *Transactions of the American Philosophical Society* 64.7 (1974) 5-70, επανατύπωση ως μονογραφία από τις εκδόσεις Science History, Publications, New York 1975.
- Pritchett 1956:** W. K. Pritchett, The Attic Stelai, Part II, *Hesperia* 25 (1956) 178-317.
- von Pritwitz 2007:** H.-H. von Pritwitz und Gaffron, Die hellenistische Plastik von 160 bis 120 v. Chr., στον τόμο: *Bol* 2007, 241-271.
- Pulak – Townsend 1987:** C. Pulak – R. Townsend, The Hellenistic Shipwreck at Serçe Limani, Turkey. Preliminary Report, *AJA* 91 (1987) 31-49.
- Rackl 1978:** H.-W. Rackl, *Βοντιά στα περασμένα. Υποβρύχια αρχαιολογία* (ελλ. μτφρ. με συμπληρώσεις Η. Μαυρίγια). Παράρτημα για την υποβρύχια αρχαιολογία στην Ελλάδα του Χ. Κριτζά, Αθήνα 1978.
- Raddatz 1969:** K. Raddatz, *Die Schatzfunde der Iberischen Halbinseln vom Ende des dritten bis zur Mitte des ersten Jahrhunderts vor Chr. Untersuchungen zur Hispanischen Toreutik*, Berlin 1969.
- Rados 1905:** C.N. Rados, Sur les trouvailles astronomiques d'Anticythère, στον τόμο: *Comptes rendus du Congrès International d'Archéologie* 1 (1905) 256-258.
- Ralph 1965:** E.K. Ralph, Carbon-14 Date for the Antikythera Shipwreck, στον τόμο: Weinberg κ.ά. 1965, 45.
- Ransom 1905:** C.L. Ransom, *Couches and Beds of the Greeks, Etruscans and Romans, Studies in Ancient Furniture*, Chicago 1905.
- Rauh 1993:** N.K. Rauh, *The Sacred Bonds of Commerce. Religion, Economy, and Trade Society at Hellenistic Roman Delos, 166-87 B.C.*, Amsterdam 1993.
- Rauh 2003:** N.K. Rauh, *Merchants, Sailors and Pirates in the Roman World*, Wiltshire 2003.
- Regling 1932:** K. Regling, Ein Kistophorenschatz aus der Provinz Brussa, *Frankfurter Münzzeitung* n.F. 3 (1932) 506-510.
- Rehm 1907:** A. Rehm, Comments in P. Rediadis, Der Astrolabos von Antikythera, in J.N. Svoronos, Das Athener Nationalmuseum I, Athen 1903, *Berliner Philologische Wochenschrift* 27 (1907) 467-470.
- Richter 1966:** G.M.A. Richter, *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London 1966.
- Ridgway 1990:** B.S. Ridgway, *Hellenistic Sculpture I: The Styles of ca. 331-200 B.C.*, Wisconsin 1990.
- Ridgway 1997:** B.S. Ridgway, *Fourth-Century Styles in Greek Sculpture*, London 1997.
- Ridgway 2002:** B.S. Ridgway, *Hellenistic Sculpture III: The Styles of ca. 100-31 B.C.*, Wisconsin 2002.
- Ridgway 2004:** B.S. Ridgway, *Second Change. Greek Sculptural Studies Revisited*, London 2004.
- Rival 1991:** M. Rival, *La charpenterie navale romaine. Matériaux, Méthodes, Moyens*, Paris 1991.
- Rivas 2008:** A. Álvarez-Ossorio Rivas, *Los piratas contra Roma. Estudio socioeconómico y cultural de la piratería cilicia (143-36 a.C.)*, Ecija 2008.
- Robinson 1965:** H.S. Robinson, The Early Roman Pottery from the Antikythera Wreck, στον τόμο: Weinberg κ.ά. 1965, 28-29.
- Rogl 2003:** Chr. Rogl, Späthellenistische Applikenkeramik und Verwandtes aus Ephesos. Lokale Produktion – Einflüsse – Importe, *ÖJh* 72 (2003) 187-206.
- Rolley 1999:** Cl. Rolley, *La sculpture grecque 2: La période classique*, Paris 1999.
- Romeri 2008:** L. Romeri, Ateneo e il vasellame di Cleopatra (Ateneo, Deipn. VI 229 c1-d1), *Facta* 2 (2008) 225-230.
- Roßbach 1914:** O. Roßbach, Die Färse und die Säger des Myron, στον τόμο: *Festgabe für H. Blümner*, Zürich 1914, 86-95.
- Rotroff 1994:** S. Rotroff, The Pottery, στον τόμο: *Hellenkemper Salies κ.ά.* 1994, 133-152.
- Rotroff 1997:** S. Rotroff, *Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, Agora XXIX*, Princeton 1997.
- Rotroff 2000:** S. Rotroff, A Sullan Deposit at the Athenian Agora, στον τόμο: *Ε' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά Προβλήματα. Κλειστά Σύνολα - Εργαστήρια (Χανιά, Απρίλιος 1997)*, Αθήνα 2000, 375-380.
- Rotroff 2006:** S.I. Rotroff, *Hellenistic Pottery. The Plain Wares, Agora XXXIII*, Princeton 2006.
- Rougé 1966:** J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime sous l'Empire romain*, Paris 1966.
- Rougé 1984:** J. Rougé, Le confort des passagers à bord des navires antiques, *Archaeonautica* 4 (1984) 223-242.
- Rubensohn 1935:** O. Rubensohn, Parische Künstler, *Jdl* 50 (1935) 49-69.
- Saladino 1998:** V. Saladino, Artisti greci e committenti romani, στον τόμο: S. Settis (επιμ.), *I Greci. Storia, Cultura, Arte, Società*, 2. *Una storia greca III. Transformazioni (IV secolo a.C. – II secolo d. C.)*, Torino 1998, 4-22.
- Saunders 1989:** S.R. Saunders, Nonmetric Skeletal Variation, στον τόμο: M.Y. İşcan – K.A.R. Kennedy (επιμ.), *Reconstruction of Life from the Skeleton*, New York 1989, 95-108.
- Scatozza-Höricht 1986:** L.A. Scatozza-Höricht, *Il volto dei filosofi antichi*, Napoli 1986.
- Schäfer 1968:** J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, Berlin 1968.
- Schefold 1997:** K. Schefold, *Die Bildnisse der antiken Dichter, Redner und Denker*, Basel 1997.
- Scheibler 1976:** I. Scheibler, *Griechische Lampen, Kerameikos XI*, Berlin 1976.
- Schraudolph 2007:** El. Schraudolph, Beispiele hellenistischer Plastik der Zeit zwischen 190 und 160 v. Chr., στον τόμο: *Bol* 2007, 189-239.
- Schulz 2000:** R. Schulz, Zwischen Kooperation und Konfrontation. Die römische Weltreichsbildung und die Piraterie, *Klio* 82 (2000) 426-440.

- Segall 1938:** B. Segall, *Katalog der Goldschmiede-Arbeiten*, Museum Benaki Athen, Athen 1938.
- Segall 1965:** B. Segall, Zum Export Alexandrinischer Toreutik, στον τόμο: E. Homann-Wedeking – B. Segall (επιμ.), *Festschrift Eugene von Mercklin*, Waldassen 1964, 163-171.
- Sharpe 2006:** H.-F. Sharpe, *From Hieron and Oikos: the Religious and Secular Use of Hellenistic and Greek Imperial Bronze Statuettes*, Διδακτορική Διατριβή, Indiana University 2006.
- Siebert 1973:** G. Siebert, Mobilier délien en bronze, *BCH Suppl.* 1 (1973) 555-587.
- Siviero 1954:** R. Siviero, *Gli ori e le ambre del Museo Nazionale di Napoli*, Florence 1954.
- Smith 1991:** R.R.R. Smith, *Hellenistic Sculpture: a Handbook*, London 1991.
- de Souza 1999:** Ph. de Souza, *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge 1999.
- de Spagnolis – de Carolis 1983:** M. de Spagnolis – E. de Carolis, *Museo nazionale romano: I bronzi, Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Soprintendenza archeologica di Roma* IV,1, Roma 1983.
- Sparkes 1962:** B.A. Sparkes, The Greek Kitchen, *JHS* 82 (1962) 121-137.
- Stais 1910:** V. Stais, *Marbres et bronzes du Musée National. Guide illustré*, Athènes 1910.
- Steele 2006:** J.M. Steele, The Solar/lunar Functions of the Antikythera Mechanism in the Context of Mesopotamian and Greek Astronomy, στο: *Decoding the Antikythera Mechanism*, Conference in Athens, 30th November – 1st December 2006.
- Stefanelli 1990:** L.P.B. Stefanelli, *Il Bronzo dei Romani, arredo e suppellettile*, Roma 1990.
- Steffy 1985:** R.J. Steffy, The Kyrenia Ship: An Interim Report on its Hull Construction, *AJA* 89 (1985) 71-101.
- Steffy 1994:** J.R. Steffy, *Wooden Ship Building and the Interpretation of Shipwrecks*, Texas 1994.
- Steffy 1995:** J.R. Steffy, Ancient Scantlings: The Projection and Control of Mediterranean Hull Shapes, *Τρόμος* 3 (1995) 417-428.
- Stern – Schlick-Nolte 1994:** E.M. Stern – B. Schlick-Nolte, *Early Glass of the Ancient World, 1600 B.C. - A.D. 50. Ernesto Wolf Collection*, Ostfildern 1994.
- Strong 1966:** D. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London 1966.
- Studniczka 1921α:** F. Studniczka, Archäologisches aus Griechenland, *AA* 36 (1921) 307-340.
- Studniczka 1921β:** F. Studniczka, Ein vermeintlicher Kriegsheld. Marmorstatue von Antikythera neu gedeutet, *Winckelmannsfeste des Archäologischen Seminars der Universität Leipzig am 17. Dezember 1921*, Leipzig 1921.
- Tassinari 1993:** S. Tassinari, *Il vasellame bronzo di Pompei, Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Soprintendenza archeologica di Pompei, Cataloghi* V, Roma 1993.
- Taylor 1965:** J. du Plat Taylor (επιμ.), *Marine Archaeology: Developments during Sixty Years in the Mediterranean*, London 1965.
- Tchernia – Pomey – Hesnard 1978:** A. Tchernia – P. Pomey – A. Hesnard, *L'épave romaine de la Madrague de Giens (Var), (Campagnes 1972-1975)*, Paris 1978.
- Théophanidis 1934α:** J. Théophanidis, Sur l'instrument en cuivre dont des fragments se trouvent au Musée Archéologique d'Athènes et qui fut retiré du fond de la mer d'Anticythère en 1902, *ΠΑΑ* 9 (1934) 140-149.
- Théophanidis 1934β:** J. Théophanidis, Sur la navigation astronomique des anciens Grecs, *ΠΑΑ* 9 (1934) 149-153.
- Thomas 1992:** R. Thomas, *Griechische Bronzestatuetten*, Darmstadt 1992.
- Thomas 2004:** K. Thomas, Italy during the Roman Republic, 338-31 BC, στον τόμο: H.I. Flower (επιμ.), *The Cambridge Companion to the Roman Republic*, Cambridge University Press 2004.
- Thompson 1934:** H. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, *Hesperia* 3 (1934) 311-480.
- Throckmorton 1964:** P. Throckmorton, Roman Shipwrecks and Modern Aegean Ships, *Mariner's Mirror* 50 (1964) 205-216.
- Throckmorton 1965:** P. Throckmorton, The Antikythera Ship, στον τόμο: Weinberg κ.ά. 1965, 40-46.
- Throckmorton 1970:** P. Throckmorton, *Shipwrecks and Archaeology: The Unharvested Sea*, London 1970.
- Todisco 1993:** L. Todisco, *Scultura greca del IV secolo: Maestri e scuole di statuaria tra classicità ed ellenismo*, Milano 1993.
- Toll 1946:** N.P. Toll, *The Excavations at Dura-Europos. Ninth Season, 1935-1936*, Part II, London – Oxford 1946.
- Tölle-Kastenbein 1980:** R. Tölle-Kastenbein, *Frühklassische Peplosfiguren: Originale*, Mainz am Rhein 1980.
- Toniato 1982:** A. Guidi Toniato, Beschreibende Untersuchung der Pferde von San Marco, στον τόμο: *Die Pferde von San Marco*, Κατάλογος Έκθεσης, Βερολίνο, Martin-Gropius-Bau, 8.3 – 25.4.1982, Berlin 1982, 83-93.
- Toomer 1998:** G.J. Toomer (μτφρ.), *Ptolemy's Almagest*, Princeton 1998.
- Trego 2004:** K. M. Trego, *Life on Board: A Comparative Study of the Shipboard Items from Four Classical to Early Hellenistic Merchantmen*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, University of Cincinnati 2004.
- Trotter 1970:** M. Trotter, Estimation of Stature from Intact Long Bones, στον τόμο: T.D. Stewart (επιμ.), *Personal Identification in Mass Disasters*, Washington D.C. 1970, 71-83.
- Tyrell – Chamberlain 1988:** A.J. Tyrell – A.T. Chamberlain, Non-metric Trait Evidence for Modern Human Affinities and the Distinctiveness of Neanderthals, *Journal of Human Evolution* 34 (1988) 549-554.
- Tzachou-Alexandri – Andreopoulou-Mangou 2000:** O. Tzachou-Alexandri – H. Andreopoulou-Mangou, Some Remarks on the Bronze God of Artemision, στον τόμο: C.C. Mattusch – A. Brauer – S.E. Knudsen (επιμ.), *From the Parts to the Whole: Vol. 1. Acta of the 13th International Bronze Congress Held at Cambridge, Mass., 28.5 – 1.6.1996*, Portsmouth, Rhode Island 2000, 86-95.
- Ubelaker 1989:** D.H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains*, Washington 1989.
- Vanderpool – McCredie – Steinberg 1962:** E. Vanderpool – J.R. McCredie – A. Steinberg, Koroni. A Ptolemaic Camp on the East Coast of Attica, *Hesperia* 31 (1962) 26-61.
- Vernier 1907:** M.E. Vernier, *Catalogue Générale des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Bijoux et Orfèveries*, Caire 1907.
- Vierneisel-Schlörb 1979:** B. Vierneisel-Schlörb, *Glyptothek München. Katalog der Skulpturen II: Klassische Skulpturen des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, München 1979.
- Villing 2009:** A. Villing, The Daily Grind of Ancient Greece: Mortars and Mortaria between Symbol and Reality, στον τόμο: A. Tsingarida (επιμ.), *Shapes and Uses of Greek Vases (7th-4th Centuries B.C.)*, *Proceedings of the Symposium Held at the Université Libre de Bruxelles, 27 – 29.4.2006*, Bruxelles 2009, 319-333.
- Villing – Pemberton 2010:** A. Villing – E.G. Pemberton, Mortaria from Ancient Corinth. Form and Function, *Hesperia* 79 (2010) 555-638.
- Voegtli 1990:** H. Voegtli, Zwei Münzfunde aus Pergamon, *SchwNumRu* 69 (1990) 41-50.
- Vogeikoff-Brogan 2000:** N. Vogeikoff-Brogan, Late Hellenistic Pottery in Athens: A New Deposit and Further Thoughts on the Association of Pottery and Societal Change, *Hesperia* 69 (2000) 293-333.
- Vorster 1998:** Chr. Vorster, *Die Skulpturen von Fianello Sabino. Zum Beginn der Skulpturenausstattung in römischen Villen*, Wiesbaden 1998.
- Vorster 2007:** Chr. Vorster, Die Plastik des späten Hellenismus – Porträts und rundplastische Gruppen, στον τόμο: Bol 2007, 273-331.
- Walker κ.ά. 2009:** P.L. Walker – R.R. Bathurst – R. Richman – T. Gjerdrum – V.A. Andrushko, The Causes of Porotic Hyperostosis and Cribra Orbitalia: a Reappraisal of the Iron-Deficiency-Anemia Hypothesis, *American Journal of Physical Anthropology* 139 (2009) 109-125.
- Wallace-Hadrill 1988:** A. Wallace-Hadrill, The Social Structure of the Roman House, *BSR* 43 (1988) 43-97.
- Walter-Karydi 2006:** E. Walter-Karydi, A Victor Statue for Dolly, στον τόμο: N. Σταμπολίδης (επιμ.), *Γενέθλιον. Αναμνηστικός τόμος για την συμπλήρωση των είκοσι χρόνων του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης*, Αθήνα 2006, 137-146.
- Webb 1996:** P.A. Webb, *Hellenistic Architectural Sculpture: Figural Motifs in Western Anatolia and the Aegean Islands*, Madison 1996.
- Weinberg 1965:** G.D. Weinberg, The Glass Vessels from the Antikythera Wreck, στον τόμο: Weinberg κ.ά. 1965, 30-39.
- Weinberg κ.ά. 1965:** G.D. Weinberg – V.R. Grace – G.R. Edwards – H.S. Robinson – P. Throckmorton – E.K. Ralph, The Antikythera Shipwreck Reconsidered, *TransactAmPhilosSoc* 55.3 (1965) 3-48.
- Weinberg 1992:** G.D. Weinberg – M.C. McClellan, *Glass Vessels in Ancient Greece. Their History Illustrated from the Collection of the National Archaeological Museum, Athens*, Athens 1992.
- Weinberg – Stern 2009:** G.D. Weinberg – E.M. Stern, *Vessel Glass, Agora XXXIV*, Princeton 2009.
- Weis 2000:** A. Weis, Odysseus at Sperlonga: Hellenistic Hero or Roman Heroic Foil?, στον τόμο: N.T. de Grummond – B.S. Ridgway (επιμ.), *From Pergamon to Sperlonga. Sculpture and Context*, Berkeley – Los Angeles – London 2000, 111-165.

- Westholm 1956:** A. Westholm, The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus, *SCE IV,3*, Stockholm 1956.
- White – Folkens 2000:** T.D. White – P.A. Folkens, *Human Osteology*², San Diego 2000.
- Whitewright 2011:** J. Whitewright, The Potential Performance of Ancient Mediterranean Sailing Rigs, *IntJNautA* 40 (2011) 2-17.
- Wiegand – Schrader 1904:** T. Wiegand – H. Schrader, *Priene*, Berlin 1904.
- Wikander 2008:** Ö. Wikander, Gadgets and Scientific Instruments, στον τόμο: Oleson 2008, 785-799.
- Wilkins κ.ά. 1996:** S.W. Wilkins – T.E. Gureyev – D. Gao – A. Pogany – A.W. Stevenson, Phase-contrast Imaging Using Polychromatic Hard X-rays, *Nature* 384 (11/1996) 335-338.
- Willer 1994:** Fr. Willer, Fragen zur intentionellen Schwarzpatina an den Mahdiabronzen, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 1023-1031.
- Wilson 2008:** A.I. Wilson, Machines in Greek and Roman Technology, στον τόμο: Oleson 2008, 337-366.
- Wilson 2009:** A.I. Wilson, Approaches to Quantifying Roman Trade, στον τόμο: A. Bowman – A. Wilson (επιμ.), *Quantifying the Roman Economy. Methods and Problems*, Oxford 2009, 213-249.
- Wolters 1983:** J. Wolters, *Die Granulation. Geschichte und Technik einer alten Goldschmiedekunst*, München 1983.
- Wright 1990:** M.T. Wright, *An Apparatus for Linear Tomography of the Antikythera Mechanism*, Working notes, Science Museum, London 1990.
- Wright 2002:** M.T. Wright, A Planetarium Display for the Antikythera Mechanism, *Horological Journal* 144.5 (2002) 168-173 and 144.6 (2002) 193.
- Wright 2003a :** M.T. Wright, Epicyclic Gearing and the Antikythera Mechanism, Part 1, *Antiquarian Horology* 27.3 (2003) 267-279.
- Wright 2003β:** M.T. Wright, In the Steps of the Master Mechanic, στον τόμο: *Ancient Greece and the Modern World, Proceedings of a Conference in Ancient Olympia 2002*, Πανεπιστήμιο Πατρών 2003, 86-97.
- Wright 2004a:** M.T. Wright, The Scholar, The Mechanic and the Antikythera Mechanism: Complementary Approaches to the Study of an Instrument, *Bulletin of the Scientific Instrument Society* 80 (2004) 4-11.
- Wright 2004β:** M.T. Wright, The Antikythera Mechanism, Seminars in the History of Science and Technology, Science Museum and Imperial College, December 2004.
- Wright 2005a:** M.T. Wright, The Antikythera Mechanism: a New Gearing Scheme, *Bulletin of the Scientific Instrument Society* 85 (2005) 2-7.
- Wright 2005β:** M.T. Wright, Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων. Η κατασκευή οργάνων στην αρχαιότητα, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 95 (2005) 54-60.
- Wright 2005γ :** M.T. Wright, Epicyclic gearing and the Antikythera Mechanism, Part 2, *Antiquarian Horology* 29.2 (2005) 51-63.
- Wright 2005δ:** M.T. Wright, Counting Months and Years: The Upper Back Dial of the Antikythera Mechanism, *Bulletin of the Scientific Instrument Society* 87 (2005) 8-13.
- Wright 2005ε:** M.T. Wright, *Understanding the Antikythera Mechanism, Proceedings of the 2nd International Conference on Ancient Greek Technology*, Athens 2005, 49-60.
- Wright 2006:** M.T. Wright, The Antikythera Mechanism and the Early History of the Moon-Phase Display, *Horological Journal* 29.3 (2006) 319-329.
- Wright 2007:** M.T. Wright, The Antikythera Mechanism Reconsidered, *Interdisciplinary Science Reviews* 32.1 (2007) 27-43.
- Wright 2011:** M.T. Wright, The Antikythera Mechanism: Reconstruction as a Medium for Research and Publication, στον τόμο: K. Staubermann (επιμ.), *Reconstructions*, National Museums Scotland 2011, 1-20.
- Wright – Bromley 1997:** M. Wright – A.G. Bromley, Current Work on the Antikythera Mechanism, *Proceedings of the Conference on Ancient Greek Technology*, Thessaloniki 1997, 19-25.
- Wright – Bromley 2003:** M.T. Wright – A.G. Bromley, Towards a New Reconstruction of the Antikythera Mechanism, στον τόμο: S.A. Paipetis (επιμ.), *Extraordinary Machines and Structures in Antiquity, Proceedings of a Conference of Archaeometry in South Eastern Europe in Ancient Olympia 2001*, Πανεπιστήμιο Πατρών 2003, 81-94.
- Wright κ.ά. 1995:** M.T. Wright – A.G. Bromley – H. Magou, Simple X-Ray Tomography and the Antikythera Mechanism, *Proceedings of the Second Conference of Archaeometry in South Eastern Europe in Delphi, 19-21 April 1991, PACT* 45 (1995) 531-543.
- Yalouris 1990:** N. Yalouris, The Shipwreck of Antikythera: New Evidence of its Date after Supplementary Investigation, στον τόμο: J.-P. Descoeudres (επιμ.), *Εννομία: Ceramic and Iconographic Studies in Honour of Alexander Cambitoglou*, Sydney 1990, 135-136.
- Yntema 1995:** D. Yntema, Salento and the Eastern Mediterranean in the Middle and Late Hellenistic Period: Some Eastern Ceramic Evidence (Fine Wares) from Valesio, Province of Brindisi, *StAnt* 8.2 (1995) 387-404.
- Zafeiropoulou – Mitropoulos 2009:** M. Zafeiropoulou – P. Mitropoulos, The Antikythera Shipwreck, the Treasure and the Fragments of the Mechanism, στον τόμο: *IUHPS/DHST, Book of Abstracts, XXIII International Congress of History of Science and Technology, Ideas and Instruments in Social Context, 28.7-2.8 2009, Budapest Hungary*, Budapest 2009, 221.
- Zanker 1974:** P. Zanker, *Klassizistische Statuen: Studien zur Veränderung des Kunstgeschmacks in der römischen Kaiserzeit*, Mainz am Rhein 1974.
- Zevi 1966:** F. Zevi, Review of the “Antikythera Shipwreck Reconsidered”, *ArchCl* 18 (1966) 163-170.
- Zimmer 1994:** G. Zimmer, *Republikanisches Kunstverständnis: Cicero gegen Verres*, στον τόμο: Hellenkemper Salies κ.ά. 1994, 867-873.
- Zinner 1931:** E. Zinner, *Geschichte der Sternkunde*, Berlin 1931.
- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**
- Αγγέλη 2000:** Α. Αγγέλη, Λάγνυνοι από το ελληνιστικό νεκροταφείο της Αμβρακίας, στον τόμο: *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογικά Προβλήματα. Κλειστά Σύνολα-Εργαστήρια (Χανιά, Απρίλιος 1997)*, Αθήνα 2000, 311-320.
- Αδάμ-Βελένη 2010:** Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Γνώριμος κόσμος*, Κατάλογος έκθεσης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 20.9.2009 – 12.2010, Θεσσαλονίκη 2010.
- Αδάμ κ.ά. 2000:** Π. Αδάμ-Βελένη – Π. Γεωργάκη – Β. Καλάβρια – Κ. Μπόλη, Κλειστά σύνολα ελληνιστικών χρόνων από την Αγορά της Θεσσαλονίκης, στον τόμο: *Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογικά Προβλήματα. Κλειστά Σύνολα-Εργαστήρια (Χανιά, Απρίλιος 1997)*, Αθήνα 2000, 275-297.
- ΑΕ 1902:** Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων, *ΑΕ* 1902, 145-172.
- Ανδρίκου κ.ά. 2004:** Ε. Ανδρίκου – Α. Γουλάκη-Βουτυρά – Χ. Λαναρά – Ζ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μουσείων Δάρα, Μουσικοί και Χορευτικοί ἀπόχοι ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ελλάδα*, Κατάλογος έκθεσης, Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, 1.7 – 15.9.2004, Αθήνα 2004.
- Αρβαντιόπουλος 1903:** Α.Σ. Αρβαντιόπουλος, Ὁ Ἔφηθος τῶν Ἀντικυθήρων: συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς, Ἐν Ἀθήναις 1903.
- Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία 1997:** *Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία*, Κατάλογος Έκθεσης, Κρητιστοτά Αρχαίας Αγοράς Θεσσαλονίκης, 21.8 – 22.9.1997, Θεσσαλονίκη 1997.
- Αρχοντίδου – Τσαρδάκα 1994:** Α. Αρχοντίδου – Δ. Τσαρδάκα, Τα ελληνιστικά νεκροταφεία της Χίου. Η κεραμική, στον τόμο: *Ελληνιστική Κεραμική ἀπὸ τὸ Αἰγαίό*, Μυτιλήνη 1994, 166-179.
- Βελένη – Γεωργάκη – Ζωγράφου 2004:** Π. Αδάμ-Βελένη – Π. Γεωργάκη – Η. Ζωγράφου, Σκύφοι και πινάκια από την αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης, στον τόμο: *ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Προβλήματα Χρονολόγησης. Κλειστά Σύνολα - Εργαστήρια (Βόλος, 17-23 Απριλίου 2000)*, Αθήνα 2004, 185-192.
- Γιαλούρης 1973-1974:** Ν. Γιαλούρης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β΄1-Χρονικά, 1-9.
- Γιαλούρης 1975:** Ν. Γιαλούρης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, *ΑΔ* 30 (1975) Β΄1-Χρονικά, 1-3.
- Γιαννικουρή – Πατσιαδά – Φιλήμονος 1990:** Α. Γιαννικουρή – Β. Πατσιαδά – Μ. Φιλήμονος, Χρονολογικά προβλήματα γραπτής κεραμικής από τη Ρόδο, στον τόμο: *Β΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά Προβλήματα της Ελληνιστικής Κεραμικής (Ρόδος, 22-25 Μαρτίου 1989)*, Αθήνα 1990, 172-184.
- Γκόφρας 1970:** Δ.Χ. Γκόφρας, *Δείγμα. Ίστορική έρευνα ἐπὶ τοῦ δικαίου τῶν συναλλαγῶν*, Αθήνα 1970.
- Γκόφρας 1993:** Δ.Χ. Γκόφρας, *Μελέτες ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου τῶν συναλλαγῶν*, Αθήνα 1993.
- Γκράτζιου 2010:** Β. Γκράτζιου, *Αγαλματοί τύποι του Ερμή στην πλαστική της Κλασικής Εποχής*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 2010.
- Δαμιανίδης 1996:** Κ.Α. Δαμιανίδης, *Ελληνική παραδοσιακή ναυπηγική*, Αθήνα 1996.
- Δάφας 2008:** Κ. Δάφας, *Ο χάλκινος έφηθος των Αντικυθήρων*, Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Θεσσαλονίκη 2008 (<http://invenio.lib.auth.gr/record/103313/files/gri-2008-1406.pdf>).
- Δεσποίνη 1996:** Αικ. Δεσποίνη, *Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, Αθήνα 1996.
- Δουλέρη-Ιντζεσίλογλου 1994:** Α. Δουλέρη-Ιντζεσίλογλου, Τα ελληνιστικά λυχνάρια των Φερών, στον τόμο: *Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογημένα Σύνολα - Εργαστήρια (Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991)*, Αθήνα 1994, 363-388.

- Δρούγου 1992:** Σ. Δρούγου, *Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964. Οι Πήλινοι Λύχνοι*, Αθήναι 1992.
- Δρούγου 2011:** Σ. Δρούγου, Βεργίνα - μαρμάρινα σκεύη από το συγκρότημα του ανακτόρου, στον τόμο: Π. Βαλαβάνης (επιμ.), *Ταξιδεύοντας στην κλασική Ελλάδα. Τόμος προς τιμήν του καθηγητή Πέτρον Θέμελη*, Αθήνα 2011, 69-81.
- Δρούγου - Τουράτσογλου 1980:** Σ. Δρούγου - Ι. Τουράτσογλου, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας*, Αθήναι 1980.
- Δρούγου - Τουράτσογλου 1998:** Σ. Δρούγου - Ι. Τουράτσογλου, *Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας*², Αθήνα 1998.
- Επιγραφές Τεχνολογικού Περιεχομένου 2002:** *Αρχαίες Ελληνικές Επιγραφές Τεχνολογικού Περιεχομένου*, Κατάλογος Έκθεσης, 4 - 30.6.2002, Αθήνα 2002.
- Ζαφειροπούλου 2006:** Μ. Ζαφειροπούλου, Ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων, στον τόμο: Γ. Καζάκη (επιμ.), *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, Αθήνα 2006, 829-832.
- Ζαφειροπούλου - Χατζηδάκης 1994α:** Φ. Ζαφειροπούλου - Π. Χατζηδάκης, Αγορά των Ιταλών, κόγχη Ποπλιού Σατρικανίου, στον τόμο: *Ελληνιστική Κεραμική από το Αιγαίο*, Μυτιλήνη 1994, 28-45.
- Ζαφειροπούλου - Χατζηδάκης 1994β:** Φ. Ζαφειροπούλου - Π.Ι. Χατζηδάκης, Δήλος-Κεραμική από τον δρόμο βόρεια του ανδρήρου των λεόντων, στον τόμο: *Γ' Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογημένα Σύνολα - Εργαστήρια (Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991)*, Αθήνα 1994, 235-248.
- Θέμελης 1993:** Π. Θέμελης, Ανασκαφή Μεσοήνης, *ΠΑΕ* 1993, 48-72.
- Θέμελης - Τουράτσογλου 1997:** Π. Θέμελης - Ι. Τουράτσογλου, *Οι τάφοι του Δερβενίου*, Αθήνα 1997.
- Θεοφανίδης 1929:** Ι. Θεοφανίδης, *Άγιον Παύλον (πλοῦς). Έπισημή της πελαγοδρομίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, Α', Αθήναι 1929, 83-104.
- Καββαδίας 1900:** Π. Καββαδίας, Άνακοίνωσις περί τῶν ἐκ τῆς παρὰ τὰ Ἄντικυθρα θαλάσσης ἀγαλμάτων, *ΠΑΕ* 1900, 95-102.
- Κακαβογιάννης 2005:** Ε.Χ. Κακαβογιάννης, *Μέταλλα ἐργάσιμα και συγκεχωρημένα. Η ὀργάνωση της ἐκμετάλλευσης του ορυκτοῦ πλοῦτου της Λαυρεατικής ἀπὸ την Ἀθηναϊκὴν Δημοκρατίαν*, Αθήνα 2005.
- Καλτσάς 1983:** Ν. Καλτσάς, Από τα ελληνιστικά νεκροταφεία της Πύλου, *ΑΔ* 38 (1983) Α'-Μελέτες, 1-77.
- Καλτσάς 2002:** Ν. Καλτσάς, *Εθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Τα Γλυπτά. Κατάλογος*², Αθήνα 2002.
- Καλτσάς 2004:** Ν. Καλτσάς (επιμ.), *Αγών. Κατάλογος Έκθεσης, Εθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον*, 15.7 - 31.10.2004, Αθήνα 2004.
- Καλτσάς - Δεσπίνης 2007:** Ν. Καλτσάς - Γ. Δεσπίνης (επιμ.), *Πραξίτελης. Κατάλογος ἐκθεσης, Εθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον*, 25.7 - 31.10.2007, Αθήνα 2007.
- Καρούζος 1969:** Χ. Καρούζος, Χρονικὸν τῆς ἀνασυστάσεως τοῦ χαλκίνου Νέου τῶν Ἀντικυθήρων, *ΑΕ* 1969, 59-79.
- Καρούζος 1965:** Σ. Καρούζου, Ὁ Σάτυρος τῆς Λαμίας - Ἀκρωτήριον, *Χαριστήριον ἐς Ἄν. Ὀρλάνδον*, τόμ. Α', Αθήναι 1965, 176-186.
- Καρούζος 1967:** Σ. Καρούζου, *Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Συλλογὴ Γλυπτῶν. Περιγραφικὸς Κατάλογος*, Αθήναι 1967.
- Καρούζος 1981:** Χ. και Σ. Καρούζου, *Ανθολόγημα Θησαυρῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου*, Αθήνα 1981.
- Κατοικουδης 2005:** Ν.Θ. Κατοικουδης, *Δωδώνη. Οἱ Τιμητικοὶ ἀνδριάντες*, Ἰωάννινα 2005.
- Κεραμόπουλος 1903:** Α.Δ. Κεραμόπουλος, *Αἱ ἐπισημίαι τῶν ἀγαλμάτων καὶ «ὁ Ἐφρηβος τῶν Ἀντικυθήρων»*, Ἐν Ἀθήναις 1903.
- Κόλια 2006:** Ε.-Ι. Κόλια, *Ελληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τῆ Νάξο*, Αθήνα 2006.
- Κορρές 2010:** Μ. Κορρές, Υπόγεια Λατομεία τῆς Πάρου, στον τόμο: D.U. Schilardi - D. Katsanopoulou (επιμ.), *Paria Lithos. Parian Quarries, Marble and Workshops of Sculpture*², *Proceedings of the First International Conference on the Archaeology of Paros and the Cyclades, Paros*, 2 - 5.10.1997, Athens 2010, 61-82.
- Κουράκου-Δραγώνα 2006:** Σ. Κουράκου-Δραγώνα, Προσαρμογὴ τῆς ἀρχαίας οἰκίας τεχνολογίας στη μόδα τῆς αγοράς: Οἱ «τεθαλασσοῦμενοι οἶνοι», στον τόμο: Γ. Καζάκη (επιμ.), *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, Αθήνα 2006, 388-393.
- Κριάρης 1999, 2007:** Δ. Κριάρης, Μοντέλα Μηχανισμού των Αντικυθήρων στο Website Μηχανισμός Αντικυθήρων-Βικιπαίδεια 2.προσπάθειες ανακατασκευής.
- Κριτζάς 1998:** Χ. Κριτζάς, Jacques-Yves Cousteau (1910-1997), *Ενάλια V* 1/2 (1993) 1998, 42-44.
- Κυριακού 1994:** Δ. Κυριακού, Ελληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τα νεκροταφεία τῆς Πάτρας, στον τόμο: *Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση για την Ελληνιστικὴ Κεραμικὴ: Χρονολογημένα Σύνολα - Εργαστήρια (Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991)*, Αθήνα 1994, 185-195.
- Λάζος 1994:** Χ. Λάζος, *Ο Ὑπολογιστὴς τῶν Ἀντικυθήρων. Μηχανισμὸς με Διαφορικὸ Γρανάζι*, Αθήνα 1994.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1979:** Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Χάλκινο *fulcrum* ἀπὸ τὴν Πέλλα, *ΑΔ* 34 (1979) Α'-Μελέτες, 138-149.
- Μαλιτέζος 1934:** Κ. Μαλιτέζος, Εἰσηγητικὴ ἀνακοίνωσις περὶ τοῦ εὐρήματος τῶν Ἀντικυθήρων καὶ τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ κ. Θεοφανίδου, *ΠΑΑ* 9 (1934) 130-132.
- Μερκούρη 2010:** Χρ. Μερκούρη, Ο φαλλός ως αποτροπαικὸ σύμβολο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, στον τόμο: *Βάσκανος-Οφθαλμός, Σύμβολα Μαγείας ἀπὸ Ἰδιωτικὲς Ἀρχαιολογικὲς Συλλογές*, Αθήνα 2010, 57-63.
- Μουσάς 2011:** Ε. Μουσάς, *Ο Μηχανισμὸς τῶν Ἀντικυθήρων, ΠΠΝΑΞ, ὁ ἀρχαιότερος ὑπολογιστὴς και αστρονομικὸ ὄργανο*, Αθήνα 2011.
- Μπιτσάκης 2009:** Γ. Μπιτσάκης (επιμ.), *Ο Μηχανισμὸς τῶν Ἀντικυθήρων. Περιήγησις στὴν Ἀστρονομία και τὴν Τεχνολογία τῆς Ἐποχῆς του*, Κατάλογος ἐκθεσης, Εθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν, 7.12.2009 - 25.1.2010, Αθήνα 2009.
- Μπόλη 1990-1995:** Κ. Μπόλη, Ελληνιστικοὶ τροχήλατοι λύχνοι στὴν ἀρχαία Αγορὰ τῆς Θεσσαλονίκης, *ΑΑΑ* 23-28 (1990-1995) 235-253.
- Νικολαΐδης 1903:** Γ. Νικολαΐδης Κρής, Ἄγαλμα λίθινον ἐξ Ἀντικυθήρων, *ΑΕ* 1903, 201-206.
- Νικολάου 2004:** Ε. Νικολάου, Οἱ πήλινοι λύχνοι ἀπὸ τὸ βόρειο νεκροταφεῖο τῆς ἀρχαίας Δημητριάδας, στον τόμο: *ΣΤ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση*
- για τὴν Ελληνιστικὴ Κεραμικὴ: *Προβλήματα Χρονολόγησις. Κλειστά Σύνολα - Εργαστήρια* (Βόλος, 17-23 Ἀπριλίον 2000), Αθήνα 2004, 47-60.
- Οικονομίδου 2001:** Μ. Οικονομίδου, Νομισματικὸς «θησαυρὸς» Ἀντικυθήρων, στον τόμο: Α. Αλεξανδρή - Ι. Λεβέντη (επιμ.), *Καλλιτέχνηματα. Μελέτες πρὸς τιμὴν τῆς Ο. Τζάχου-Αλεξανδρῆς*, Αθήνα 2001, 541-544.
- Οικονόμου - Ἰωαννίδης 1995:** Ν.Α. Οικονόμου (ἀπόδοσις) και Θ. Ἰωαννίδης (επιμ.), *Γρανάζια ἀπὸ τὸς Ἑλλήνες. Ο Μηχανισμὸς τῶν Ἀντικυθήρων. Ένας ἡμερολογιακὸς ὑπολογιστὴς ἀπὸ τὸ 80 π.Χ., Θεσσαλονίκη 1995.*
- Ὀρλάνδος 1955:** Α.Κ. Ὀρλάνδος, *Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων κατὰ τὸς συγγραφείας, τὰς ἐπιγραφὰς και τὰ μνημεῖα*, τομ. Α', Αθήνα 1955.
- Ὀλάνδος - Τραυλός 1986:** Α.Κ. Ὀρλάνδος - Ι.Ν. Τραυλός, *Λεξικὸν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων*, Αθήναι 1986.
- Παπαβασιλείου 1910:** Γ. Παπαβασιλείου, *Περὶ τῶν ἐν Εἰθβοῖα Ἀρχαίων Τάφων*, Αθήνα 1910.
- Παπακωσταντίνου 2000:** Μ.-Φ. Παπακωσταντίνου, Τα ελληνιστικὰ λυχνάρια τοῦ Ἐχίνου, στον τόμο: *Ε' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση για τὴν Ελληνιστικὴ Κεραμικὴ: Χρονολογημένα Προβλήματα. Κλειστά Σύνολα - Εργαστήρια* (Χανιά, Ἀπρίλιος 1997), Αθήνα 2000, 167-172.
- Παπαντωνίου 2010:** Χ. Παπαντωνίου, *Ελληνικὴ κεραμικὴ ἀπὸ νανάγια ελληνιστικῶν χρόνων στὴ Μεσόγειο και τὴ Μαύρη Θάλασσα, Ἀδημοσίητη Μεταπτυχιακὴ Διπλωματικὴ Ἔργασια*, Θεσσαλονίκη 2010.
- Παπαποστόλου 1977:** Ι.Α. Παπαποστόλου, Ελληνιστικοὶ Τάφοι τῆς Πάτρας I, *ΑΔ* 32 (1977) Α'-Μελέτες, 281-343.
- Παπαποστόλου 1978:** Ι.Α. Παπαποστόλου, Ελληνιστικοὶ Τάφοι τῆς Πάτρας II, *ΑΔ* 33 (1978) Α'-Μελέτες, 354-385.
- Παπουτσή-Wladyka 1994:** Ε. Παπουτσή-Wladyka, Ελληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Πάφο, στον τόμο: *Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση για τὴν Ελληνιστικὴ Κεραμικὴ: Χρονολογημένα Σύνολα - Εργαστήρια (Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991)*, Αθήνα 1994, 257-268.
- Παππά 1994:** Β. Παππά, Ἀπὸ τὴν ελληνιστικὴ κεραμικὴ τῆς Μίνωας, στον τόμο: *Ελληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Αἶγαίο*, Μυτιλήνη 1994, 82-98.
- Παρλαμά - Σταμπολίδης 2000:** Α. Παρλαμά - Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *Η πόλη κάτω ἀπὸ τὴν πόλη. Ἐνῆματα ἀπὸ τὴς ἀνασκαφῆς τοῦ Μητροπολιτικοῦ Σιδηροδρόμου τῶν Ἀθηνῶν*, Κατάλογος Έκθεσης, Μουσεῖο Κυκλαδικῆς Τέχνης, 2.2000 - 12.2001, Αθήνα 2000.
- Πιγγιάτογλου 2005:** Σ. Πιγγιάτογλου, *Δίον. Το Ἱερὸ τῆς Δήμητρος. Οἱ λύχνοι*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Πουπάκη 1998:** Ε. Πουπάκη, Ο μύλος στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς τυπολογίας και τῆς χρήσεως ἐνὸς σημαντικοῦ λίθινου σκεύους για ἀγροτικὲς ἐργασίες, *Διαχρονία* 3-4 (1998) 132-174.
- Πωλογιώργη 1998:** Μ. Πωλογιώργη, *Μνημεῖα τῶν δυτικῶν νεκροταφείων τοῦ Ὁρωπού*, Αθήνα 1998.
- Ράδος 1910:** Κ.Ν. Ράδος, *Ναυτικαὶ καὶ ἀρχαιολογικαὶ σελίδες περὶ τῶν θησαυρῶν τῶν Ἀντικυθήρων. Ἀσπρόλαφος, ἀναφορικὰ ὑπόλογια, μηχανικὰ ὀρομόμετρα, «σφαῖρα» ἢ πλανητάρια. Ὑποβήρυχο ἀνασκαλεῖσεις πρὸς ἀνεύρεση ἀρχαιοτήτων*, ἐν Ἀθήναις 1910.
- Ραπτόπουλος 2010:** Σ.Γ. Ραπτόπουλος, *Κυκλάδες Νήσοι. Συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ τὸς ἱστορία κατὰ τὴν*

ελληνιστική και αυτοκρατορική εποχή, Διδακτορική διατριβή στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Δελφοί-Θεσσαλονίκη 2010.

Ρεδιάδης 1903: Π.Δ. Ρεδιάδης, 'Ο ἐξ Ἀντικυθέρων ἀστρολάβος, στο: Σβορώνος 1903, 44-52.

Ρεδιάδης 1910: Π.Δ. Ρεδιάδης, Τό ἐξ Ἀντικυθέρων ἀστρολάβος, *ΑΕ* 1910, 157-172.

Σβορώνος 1903: Ι.Ν. Σβορώνος, *Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μουσεῖον*. Ὁ θησαυρὸς τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθέρων, Ἐν Ἀθήναις 1903, Τόμος Α', 1-86.

Σιομανίδης 1997: Κ. Σιομανίδης, *Κλίμα καὶ κλινοεἰδείς κατασκευές τῶν Μακεδονικῶν τάφων*, Αθήνα 1997.

Στάης 1905: Β. Στάης, *Τὰ ἐξ Ἀντικυθέρων εὐρήματα: Χρονολογία, προέλευσις, χαλκοῦς ἔρμος*, Ἀθήνησι 1905.

Σταμάτης 1970: Ε. Σταμάτης, *Ἀρχιμήδους Ἄπαντα* I-IV, Αθήνα 1970.

Σταμπολίδης 2003: Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *ΠΛΟΕΣ. Ἀπὸ τῆς Σιδῶνα στὴ Χονέλβα. Σχέσεις Ἀσῶν τῆς Μεσογείου. 16ος-6ος αἰ. π.Χ.*, Κατάλογος Ἐκθεσης, Μουσεῖο Κυκλαδικῆς Τέχνης, Αθήνα 2003.

Σταμπολίδης – Τασοῦλας 2009: Ν. Σταμπολίδης – Γ. Τασοῦλας (επιμ.), *ΕΡΩΣ. Ἀπὸ τῆς Θεογονίας τῶν Ησίοδου στὴν ἰστέρη ἀρχαίολογία*, Κατάλογος Ἐκθεσης, Μουσεῖο Κυκλαδικῆς Τέχνης, Αθήνα 2009.

Τζάχου-Αλεξανδρή 1989: Ο. Τζάχου-Αλεξανδρή

(επιμ.), *Το Πνεῦμα καὶ τὸ Σῶμα. Οἱ ἀθλητικοὶ ἀγῶνες στὴν ἀρχαία Ελλάδα*, Κατάλογος Ἐκθεσης, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, 15.5.1989 – 15.1.1990, Αθήνα 1989.

Τριανταφυλλίδης 2000: Π. Τριανταφυλλίδης, *Ροδιακὴ Υαλοργία Ι. Τα ἐν θερμῷ διαμορφωμένα διαφανή αγγεία πολιτελείας. Οἱ κλασικοὶ καὶ οἱ πρόμοιοι ἐλληνιστικοὶ χρόνοι*, Αθήνα 2000.

Τσαγκάρη 2011: Δ. Τσαγκάρη (επιμ.), *Μύθος καὶ Νόμισμα. Παραστάσεις, Συμβολισμοὶ καὶ Ἑρμηνείες ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Μυθολογία*, Κατάλογος Ἐκθεσης, Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο – Νομισματικὸ Μουσεῖο, 15.4 – 27.11.2011, Αθήνα 2011.

Τσάκος 1994: Κ. Τσάκος, Πήλινες μίτρες «μεγαρικῶν σκῦφον» ἀπὸ τὴ Σάμο, στὸν τόμο: *Γ' Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ: Χρονολογημένα Σύνολα - Ἐργαστήρια (Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991)*, Αθήνα 1994, 294-301.

Τσομής 1992: Γ. Τσομής, *Ἐπιστῆμη καὶ Τεχνολογία τοῦ ξύλου*, Θεσσαλονίκη 1992.

Φιλήμονος-Τσοποτού 1980: Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, Νιουριακά Ι, *ΑΔ* 35 (1980) Α'-Μελέτες, 83-84.

Φιλήμονος-Τσοποτού 1994: Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού, Ἑλληνιστικὰ αγγεία ἀπὸ τὴ Νίσυρο, στὸν τόμο: *Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαίον*, Μυτιλήνη 1994, 128-142.

Χατζηδάκης 1994: Π.Ι. Χατζηδάκης, «Οἰκία τῆς Λίμνης». Νότιο πηγάδι τοῦ αἰθρίου, στὸν τόμο: *Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Αἰγαίον*, Μυτιλήνη 1994, 46-73.

Χατζηδάκης 1997: Π.Ι. Χατζηδάκης, Κτήριο νότια τοῦ «Ἱεροῦ τοῦ Προμαχῶνος» Μια ταπερνα νίπαρια στὴ Δῆλο, στὸν τόμο: *Δ' Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ: Χρονολογικὰ Προβλήματα, Κλειστὰ Σύνολα - Ἐργαστήρια (Μυτιλήνη, Μάρτιος 1994)*, Αθήνα 1997, 291-307.

Χατζηδάκης 2000: Π.Ι. Χατζηδάκης, Οψοποιητικὰ σκευὴ ἀπὸ τὴ Δῆλο, στὸν τόμο: *Ε' Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ: Χρονολογικὰ προβλήματα, Κλειστὰ Σύνολα - Ἐργαστήρια (Χανιά, Ἀπρίλιος 1997)*, Αθήνα 2000, 115-130.

Χατζηδάκης 2003: Π.Ι. Χατζηδάκης, *Δῆλος*, Αθήνα 2003.

Χατζηδάκης 2004: Π.Ι. Χατζηδάκης, Τα μαγειρικὰ σκευὴ στοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες Κωμωδιογράφους καὶ στὴ Δῆλο, στὸν τόμο: *ΣΤ' Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ: Προβλήματα Χρονολόγησης, Κλειστὰ Σύνολα - Ἐργαστήρια (Βόλος, 17-23 Ἀπριλίου 2000)*, Αθήνα 2004, 641-654.

Χριστοδουλίδου 1990-1995: Ε. Χριστοδουλίδου, Ἑλληνιστικοὶ καὶ ρωμαϊκοὶ λύχνιοι ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Γαλεριανοῦ Συγκροτήματος, *ΑΑΑ* 23-28 (1990-1995) 255-262.

Προέλευση εικόνων

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ: σελ. 25 (εικ. 5) • σελ. 236 (εικ. 16) • σελ. 237 (εικ. 17, 18) [φωτογράφος: Ειρήνη Μίαρη] • σελ. 238 (εικ. 21, 22) • σελ. 286 [φωτογράφος: Στέφανος Στουρνάρας].

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ: σελ. 274 (εικ. 1, 2) [φωτογράφος: Παντελής Μαγουλάς].

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΜΝΗΜΕΙΩΝ: Copyright © ΥΠΠΟΤ – ΔΕΑΜ: σελ. 19 (εικ. 1, 2) • σελ. 21 (εικ. 3, 4) • σελ. 27 (εικ. 6).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ: σελ. 41-42 (λήμματα 1-3) [φωτογράφος: Πέτρος Βεζυρτζής].

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΥΠΟΝΑΥΑΡΧΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΘΕΟΦΑΝΙΔΗ: σελ. 231 [φωτογράφος: Nelly].

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΚΡΙΤΖΑ: σελ. 33 (εικ. 1, 2).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΝΥ FREETH: σελ. 258 (εικ. 1, 2).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑΝΝΗ ΣΕΙΡΑΔΑΚΗ: σελ. 270 (εικ. 9).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ MICHAEL WRIGHT: σελ. 271 (εικ. 10, 11).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ «ΟΜΑΔΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ»: σελ. 242 (εικ. 1 • σελ. 243 (εικ. 3) • σελ. 259 (εικ. 3) • σελ. 261 (εικ. 4) • σελ. 263 (εικ. 5, 6) • σελ. 269 (εικ. 8).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΠΟΝ: σελ. 35 (υπόβαθρο).

ΥΠΟΒΡΥΧΙΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΝΑΥΑΓΙΩΝ: σελ. 1 • σελ. 12 • σελ. 17 • σελ. 61 [φωτογράφος: Βασίλης Μεντόγιαννης, με τὴν ἀδεία τῆς ἀρχαιολόγου Καλλιόπης Πρέκα].

ΒΙΒΛΙΑ – ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

Αρχαία Ἑλληνικὴ Τεχνολογία, Κατάλογος Ἐκθεσης, Κρυπτοστοά Αρχαίας Αγοράς Θεσσαλονίκης, 21.8 – 22.9.1997, Θεσσαλονίκη 1997: σελ. 237 (εικ. 19, 20).

Π.Ι. Χατζηδάκης, *Δῆλος*, Αθήνα 2003: σελ. 5 • σελ. 35 • σελ. 273.

F. Foerster Laures, *The Problem of the Bilge and the Pump in Antiquity*, *Τρότις* 1 (1985): σελ. 44 (λήμμα 6).

P.A. Gianfrotta – P. Pomey, *Archeologia subacquea. Storia, tecniche, scoperte e relitti*, Milano 1980: σελ. 283 (εικ. 5).

D. Gibbins, *Shipwrecks and Hellenistic Trade*, στὸν τόμο: Z.H. Archibald - J. Davies - V. Gabrielsen - G.J. Oliver (επιμ.), *Hellenistic Economies*, London – New York 2001: σελ. 284 (εικ. 6).

T. Freeth – Y. Bitsakis – X. Moussas – J.H. Seiradakis – A. Tselikas – H. Mangou – M. Zafeiropoulou – R. Hadland – D. Bate – A. Ramsey – M. Allen – A. Crawley – P. Hockley – T. Malzbender – D. Gelb – W. Ambrisco – M.G. Edmunds, *Decoding the Ancient Greek Astronomical Calculator known as the Antikythera Mechanism*, *Nature* 444 (11/2006): σελ. 240 (εικ. 23).

Σελ. 267 (εικ. 7): αναπαράγωγη με τὴν ἀδεία τοῦ *Journal for the History of Astronomy*. Ἡ ἀκτινογραφία υποβάθρου ἀνήκει στὴν «Ομάδα Μελέτης τοῦ Μηχανισμοῦ τῶν Ἀντικυθέρων».